

ԱՆԱՀԻՏ

ՀԱՆՔԻՍ ԱՐՄԵՆԱՅ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Դ. ՏԱՐԻ

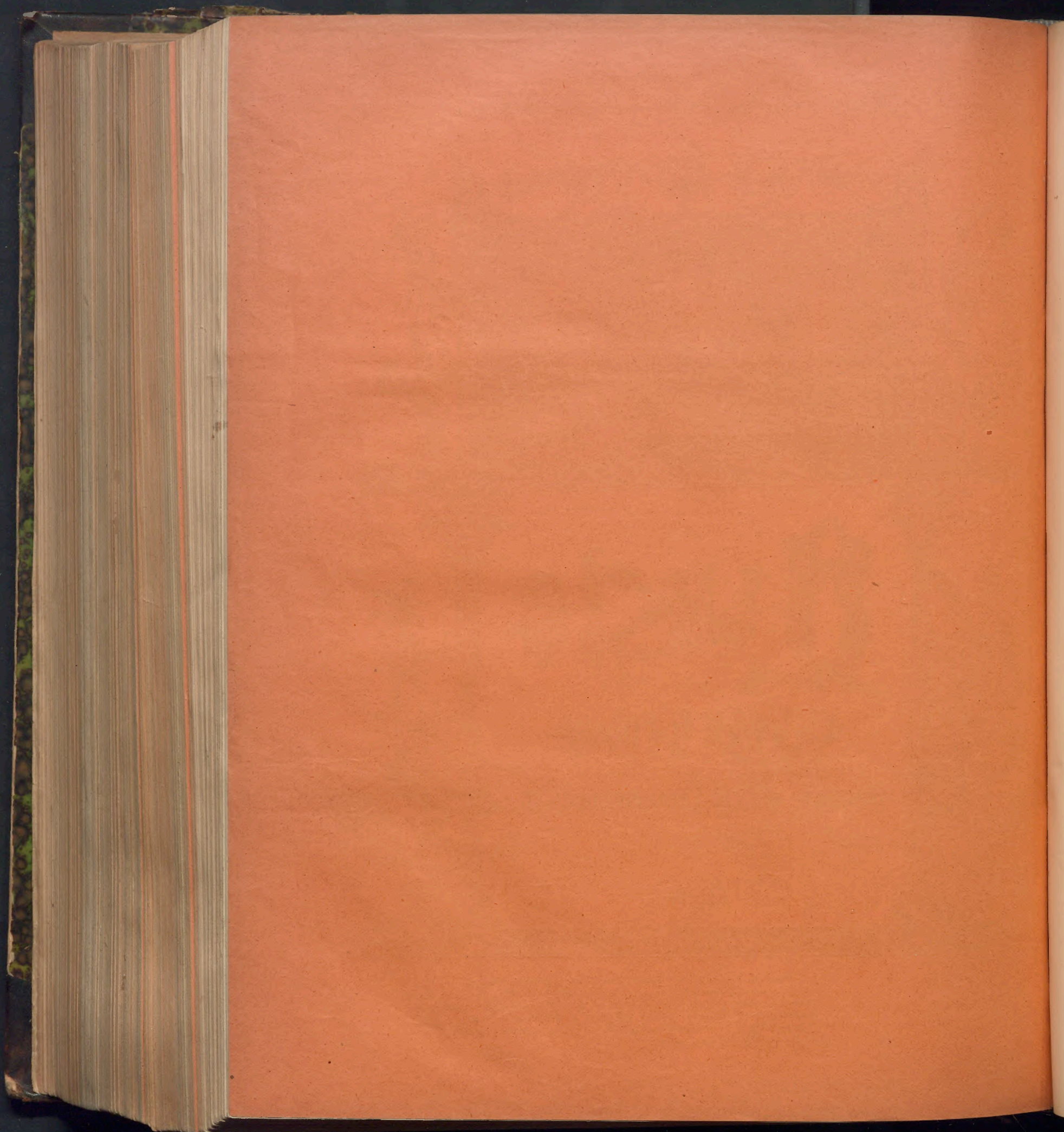
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 1902

ԹԻՒ 9

ԲԱՐԻԶ

« Խօսք » եւ « լոյս » երկու հիմնական բառեր են նախնական սրբազան լեզուին մէջ : Եւ առանց պատճառի չէ այդ : Լոյսը կերպով մը բնութեան խօսքն է : Եւ խօսքն ալ մտքին լոյսն է : Տիրոջմբբ մտիկ կ'ընէ եւ կը պատասխանէ : Յախտեալան խօսակցութիւն մը կ'անցնի բնութեան եւ հոգիին միջեւ : Եթէ հոգին չճարգմանը , չյուսաւորը ինչ որ միւսը կ'ըսէ , այդ չհասկցուած մտին բնութիւնը չեղածի պէս պիտի ըլլար :

Ժ. ՄԻՇԼԷ

ԱՆԱՏԻՏ

Հ Ա Ն Դ Է Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

ԱԶԳԱՅԻՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ

Գ. ՏԱՐԻ

ԲԵՊՏԵՄԲԵՐ 1902

ԹԻԻ 9

ՆԱՀԱՊԵՏ ՔՈՒՉԱԿԻ ԳՈՐԾԸ

— 0 —

Այստեղ կ'արտասպենք նահապետ Քուչակի Գրեանին սկիզբը հրատարակուած ընտրուած քննակամ ուսումնասիրութեան սեկ հատուածը:

Այս տաղերը հրատարակելով, իմ նպատակս է ոչ միայն անզուգական զեղեցիկութեամբ գործ մ'իր ամբողջութեանը մէջ ճանչնալու հաճոյքն ընծայել հայ հասարակութեան, այլ եւ, ու մանաւանդ, այս հոյակապ յիշատակարանին յայտնութիւնովը մեր ժողովրդին անգամ մը եւս ապացուցանել թէ ինքն ալ եղած է ցեղ մը ինքնատիպ ու բարձր զեղեցիկութիւն մը ստեղծելու կարող: Մենք Հայերս երկու հակընդդէմ ու նոյնքան վնասակար չափազանցութեանց միջեւ տարուբերուած ենք սկիզբէն ի վեր. կա' մ մեր ցեղը կ'երեւակայինք իբրև մարդկութեան ամենէն հին, ամենէն ազնիւ, ամենէն քաջ, ամենէն խելացի ցեղը. եւ կա' մ զայն կը նկատենք իբրև ամենէն ողորմելի վիժուկը մարդկային ընտանիքին: Կան մեր մէջ հէթեթեթներով սնած մտքեր որոնք կ'ուռին այն օրային երազովը թէ հայ ազգը աշխարհս զուգացուցած է իր Արամներուն, Տիգրաններուն:

Արտաշէսներուն եւ Տրդատներուն օրովը, թէ առաջինը եղած է քրիստոնէութիւնն ընդունող, եւ թէ իր յեզուն եւ իր գրականութիւնը ամենէն զեղեցիկն են զոր մարտկութիւնն արտագրած ըլլայ զովեւոր, այդպիսիներուն բերնին մէջ, ոչ մէկ որոշ պատճառաբանութիւն, ոչ մէկ յստակ չափաւորութիւն չունի, ո եւ է ապացուցանելի որակում չի ներկայացնիր, անիւմաստ ինքնարբեցութեան մ'արդիւնքն է, այնքան ծիծաղելի որքան վնասակար: Բայց հակառակ ծայրայեղութիւնը ոչ նուազ վնասակար է. կան մեր մէջ, մանաւանդ մեր նորերուն մէջ, մտքեր որ կ'ուրանան հայ անցեալին մէջ ո եւ է մեծութիւն, որոնք եւրոպական գրականութիւնը ճանչնալու համար կը կարծեն թէ պարտականութիւն ունին իրենց ցեղին մինչեւ ցարդ արտագրած գործերուն համար արհամարհանք ունենալ, եւ որոնք կը յաւակնին մտածել թէ հայ ցեղը մինչեւ այսօր ոչ մէկ ինքնուրոյն, ոչ մէկ անհականօրէն զեղեցիկ գործ մ'արտագրելու անկարող եղած է:

« Մենք, կը գրէր ինձի Շիրվանզադէ «Անահիտ» ի հիմնարկութեան առթիւ ուղղած « նամակին մէջ, Հայերս չունինք՝ ոչ դրականութիւն եւրոպական մտքով եւ ոչ մանաւանդ հրատարակախօսութիւն. թէ՛ մէկը եւ թէ՛ միւսը պիտի ստեղծել, խորտակելով հինը, նրա աւերակները վրայ կ'առուցանել նորը... »

Արժբունի եւ Բաֆի մէկէ աւելի անգամներն անոր ինչպէս վճիռներ արձակած են: Ես իսկ,

առաջին յօդուածներէս մէկուն մէջ զոր գրած եմ զպրոցէն ելլելէս անմիջապէս յետոյ, ասոր մօտ բան մը կ'ըսէի .

« Մենք երբեք չենք ունեցած ճշմարտա-
« պէս նայ գրականութիւն մը : Ոսկեգարու
« հեղինակք հետեւող եղած են Յունաց եւ
« Ասորոց . անկման դարուց մատենայրաց
« մէջ կը տեսնուի աւելի հզօր ազդեցութիւն
« Յունաց . Լատինացոց , Արաբացոց . իսկ
« այս դարուն ուր մեր գրականութիւնն ա-
« մենէն աւելի ծաղկեցաւ , ամէն տարր ու
« սնունդ օտարէն առին մեր գրողները : »
(« Հայրենիք », 1891) :

Ճշմարիտ է որ այսպիսի դատարարան մը յայտ-
նողներն իրենց ընթացքն արդարացնող մէկ-
աւելի պատճառներ ունեցած են . արեւմտեան
գրականութեանց առողջ , հզօր ու անթերի
գլուխ-գործոցներուն ծանօթացած , կազմուած
եւրոպական քննադատութեան խիստ ու ան-
կողմնակալ ուղղութեամբը , այդ նորութեան ,
լայնութեան , ինքնատուութեան ու կատարե-
լութեան սիրահար մտքերը զիրենք գոհացնող
ոչինչ գտած են այն անկերպարան քառսին մէջ
զոր իրենց կը ներկայացնէին իբրեւ Հայոց
պատմութիւն եւ իբրեւ Հայոց գրականութիւն :
Պէտք է խոստովանինք թէ մենք Հայերս պն-
շունք մեր պատմութիւնն ճշգրտապէս ներ-
կայացնող որոշ ու վերջնական աշխատութիւն
մը (ճշմարիտ Հայոց պատմութիւնը դեռ նոր
կը սկսի ուրուագծուիլ) , եւ չունինք մանա-
ւանդ հայ գրականութեան լուրջ պատմութիւն
մը , ամուր , գիտակից եւ ամբողջական ու
ստեմնասիրութիւն մը այն բոլոր իրական գե-
ղեցկութիւններուն զոր հայ միաբը կըցած է
արտագրել :

Հ. Զարպհանէլեանի « Հայ Գրականութեան
Պատմութիւն »-ը , որ միակ գործն է այդ տեսակին
մէջ , գեղեցկապիտական հասկացողութեան ,
պատմական հոգեբանութեան տեսակէտով շատ
տեգոյն է ու միջակ . ամէն ինչ որ մեր նախ-
նիք թողած են՝ այնտեղ կը պսակուի ուսուցիկ
ու ասորամ գովեստներով , առանց որոշ վեր-
լուծումի , առանց գեղեցկութեան ինչուն եւ
ինչպէսին պատճառարանուած բացատրութեան
առանցթերութիւններու եւ յատկութիւններու
յտակատես անջատումին . ու ինչ որ մեր հին
քրականութեան ամենէն պայծաս ու ամենէն
ինքնատիւ էջը կը կազմէ , — միջնադարեան
աշուղներուն քերթութիւնը , — այդ գրքին
մէջ կարճ ու չոր յիշատակութիւն մ'ունի

միայն : — Մեր դպրոցներուն մէջ եւրոպական
գրականութեանց քիչ շատ կանոնաւոր դասըն-
թացք մը կ'աւանդուի , բայց հայ գրականու-
թեան վրայ ուրիշ բան չեն տար աշակերտին
բայց եթէ հարեւանցի , անգոյն ու սխալ ծա-
նօթութիւն մը : Մտոր արդիւնքն է այն տեսակ
մը արհամարհանքը զոր եւրոպական գրակա-
նութեամբ սնած մեր նոր սերունդները ունե-
ցած են եւ ունին դեռ հայ գրականութեան
համար , արհամարհանք մը որ մեր մէջ տարա-
ծուած է կարծուածէն աւելի , եւ որ յաճախ մեր
գրականութեան միայն չ'ուղղուի , այլ ամբողջ
ցեղին : Տարօրինակ գերութիւն մ'ունինք մեր
ցեղին թերութիւնները յօժարակամ խոշոր-
ցնելու , ընդհանրացնելու , մեր ազգը մարդ-
կութեան մրուրը նկատելու , մէկ խօսքով՝
սովորական բան մըն է մեզի համար Հայ ըլլալ-
նէս ամշնալը , եւ ատի բացէ է բաց բսելով՝
քաջութեան , անկեղծութեան , ճշմարտասիրու-
թեան փայլուն ապացոյց մը տուած ըլլալ կը
կարծենք : Այսպէս՝ Րաֆֆի կըցած է « բողոք » մը
նմանցնել հայ ժողովուրդը որ « դիմացը ելլող
աշխարհակալին ծոցը պատկած եւ անոր բոլոր
կիրքերը յագեցուցած է յօժարակամ » , մինչդեռ
մեր ամբողջ պատմութիւնը կ'ապացուցանէ
որ Հայը , եթէ երբեմն իր ներքին գոտութիւն-
ներուն հետեւանքով իրօք ինք իր ձեռքով իր
տունը կործանած է . շատ յաճախ ալ մոլեգնաւ-
բար ոգորած է ինքզինքը ճողոպրելու համար
օտարին ծանր բազուկներէն որ զինքը բռնի կը
փռէին գերութեան անկողնին վրայ :

Իր թերութիւնները արիարար խոստովա-
նիլը մեծ եւ օգտակար յատկութիւն մըն է ,
բայց երբ ատի հասնի այն ծայրակէտ , հիւան-
դոս ու տղեղ աստիճանին ուր մենք գայն
բերած ենք , ինքնասպանութեան առաջնորդող
արարք մը կը դառնայ , այնքան տխմար որքան
վնասակար : Անհրաժեշտ է որ ազգ մը , ինչպէս
անհաս մը , զիտնայ ճիշդ ու որոշ չափը իր
ունեցած ուժին , իր կատարած գործին , այն
տեղին վերջապէս զոր իրաւունք ունի բռնելու
տիեզերական քաղաքակրթութեան մէջ : Եւ
շատ սխալ է կարծել թէ հայ ցեղին նկարա-
գիրը , երբ գայն նկատենք իր ամբողջ պատ-
մութեանն ընթացքին մէջէն , աւելի հարուստ
է թերութիւններով քան յատկութիւններով .
Հայը շատ « ազնիւ » ցեղ մըն է , որ սակայն
շատ « անբաղդ » է եղած . եւ իր թերութիւն-
ներէն շատերը իր ճակատապարական անբաղ-

գութեանը արդեւնքն են : Հայք , ճշմարիտ է , « մեծ ազգ » մը չէ եղած մարդկայինն ընտանիքին մէջ , չէ արտադրած Յուլիոս Կեսարմը , Աղեքսանդր Մակեդոնացի մը կամ Նափոլէոն մը որ աշխարհս իր լուծին աակ կքէր , չէ արտադրած Մովսէս մը , Պուտոս մը , Կոնստանդինոս մը , Յիսուս մը կամ Մուհամմէտ մը որ կըջք մը ստեղծէր եւ բազմաթիւ ազգեր տիեզերքն ու կեանքը բազմաթիւու իր այդ եղանակին հպատակեցնէր , չէ արտադրած Արիստոտէլ մը , Պլատոն մը , Սփինոզա մը , Բանթ մը , Տեքարթ մը , Օկրեսթ Բոնթ մը որ իմաստասիրական սխտեմ մը յղանար , ոչ ալ Նեքթէս մը , Մոփոկէս մը , Փիբաուսի մը , Ոսյիամ մը , Տանթէ մը , Շէքսպիր մը , Կէօթէ մը , Յոբ մը , Նքայի մը ոչ ալ Փիղիպք մը կամ Միքէլ-Անճէլօ մը , Վինչի մը կամ Բամպրանս մը Պեթրլէն մը կամ Բյուս Պէրնար մը . որոնց հանճարը մարդկային հորիզոնին բոլոր ծայրերուն համար սեփանելի բարձունքի մը վրայ է կանգնած . բայց ասի՛ ոչ թէ անոր համար որ հայ ցեղը ճակատագրականօրէն անկարող է այդպիսի տիեզերական հանճարներու ծնունդ տալու , այլ անոր համար որ մեր քաղաքականապէս ձախորդ գիւրքը՝ Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ սեղմուած , եւ մանաւանդ մեր անկարգապահ , անմիտարն , անհատամուղ ոգին հաւաքական մեծ ու տեւող զօրութեան մը տիրացումն անկարելի են զարձուցած մեր ցեղին եւ զայն դատապարտած են միշտ նուաճուելու չրջակայ աշխարհակալ մեծազօր ցեղերէն , — այնպէս որ մեր ժողովուրդը , սկիզբէն ի վեր , իր կեանքին զրիթէ բոլոր վայրկեանները , իր ուժերուն ամենամեծագոյն մասը , իր հոգւոյն , խելքին ու բազուկին ամբողջ կորովը օտարին դէմ ինքզինքը պաշտպանելու համայնածախ գործին նուերած կամ ներքին կռիւներու մէջ մաշեցուցած է եւ չէ ունեցած այն մեծ զօրութեան , ապահովութեան ու բարօրութեան երկարատեւ շրջանները որոնք անհրաժեշտ են հսկայ քաղաքակրթութիւններու ծնունդին համար : Մարդկային մտածումը իր ամենաբարձր կատարներուն հասած է այն ազգերուն մէջ միայն որոնք քաղաքական ամուր ու տեւական զօրութեան մը վրայ կրցած են հիմնել իրենց գոյութիւնը . աշխարհակալէն յետոյ որ իր սուրբ հորիզոնին մէկ ծայրէն միւսը շուրջապսած է յաղթական եւ հարաւս ու հիւսիսը խոնարհեցուցած է իր ազգին գերապան-

ցութեանը փառաւոր ապացուցումին առջեւ , այդ անձայրածիր զօրութեան հողին վրայ , այդ դերադոյն արութեան գինիովը զրգուած , մտածողը , աքոչեստադէտը , բերթողը՝ իր ուղեղին մէջ զգալով այն բոլոր թափը , բարոյական ելեքարականութեան փոխուած , զոր իր զինուոր եղբայրները ցոյց սոււին պատերազմներու ապրուած գիւցազներգութեանը մէջ , ինքզինքը գտնելով գետեղուած՝ բարձր հայեցակէտի մը վրայ որմէ ոչ թէ ցեղի մը փոքրիկ ցաւերն ու մտահոգութիւնները կը նշմարուին միայն . այլ իր ոտքին աակ փռուած երեւցող ամբողջ մարդկութեան սրտին բոլոր մեծ ու յաւիտեական բարախումները , եւ բոլոր անվերջ անդունդները երկնքին ու 'իծոնքին , բոլոր վսեմ առեղծուածները Բնութեան ու բոլոր վեհ չարչարանքները կամ պերազնիւ արքեցութիւնները մարդկային Հողիին , — կ'արտադրէ գործ մը ուր ամբողջ մարդկութեան , ամբողջ երկրապնտին , կարելի է բնել՝ ամբողջ Արարչութեան (որովհետեւ մեր երկրագունտը , իր փոշիածեւ փոքրկութեանը մէջ , համառօտութիւն մըն է անպարտքի տիեզերքին) վիթխարի խորհուրդը կը պատկերանայ ցեղի մը ինքնուրոյն խառնուածքին մէջէն , այդ խառնուածքին որոշ գոյնովն ու շեշտովը հզօրապէս դրոշմուած , բայց իր խորքին մէջ՝ լայնօրէն մարդկային , վեհօրէն տիեզերական : Այս ընդհանուր օրէնքին դէմ իբր բացառութիւն միայն Տաճիկն ու Հրէան են գտնուած , Տաճիկը որ՝ անհազօր աշխարհակալներ արտադրած ըլլալով հանգեթ՝ չէ կրցած հիմնել ազնիւ եւ ամուր քաղաքակրթութիւն մը , եւ Հրէան , որ զէնուորական զօրութեան ու եւ ապացոյց տուած չըլլալով հանգեթ երբեք , աշխարհիս իմացական ամենամեծ ուժերէն մէկն արտադրող ցեղերէն մին եղած է , քանի որ ծնունդ տուած է Մովսէսին եւ Յիսուսին , որոնց մտածումը մինչեւ ցարդ կը տիրէ մարդկութեան կէսին , եւ ստեղծած է Աստուածաշունչը , մեր երկրագունտին գրական ամենէն հզօր յիշատակարաններէն մէկը :

Ճշմարիտ է , այո՛ , որ Հայք չէ դրած մարդկային Պանթէոնին մէջ մեծ օրէնապէտ մը , մեծ խմտաստէր մը , մեծ կրօնքի հիմնադիր մը , մեծ արուեստապէտ մը , որ ամբողջ մարդկութեան առջեւ նոր հորիզոն մը բանար զեղեցիկութեան կամ մտածման , — բայց Հայք տուած է բաւականէն աւելի ապացոյցներ որ

կը յայտնեն թէ ինքը ունէր իր մէջ ձիւրքը՝ որ շատ քիչ ցեղերու արուած է՝ այդ գերազոյն ստեղծագործութեան գերը կատարելու համար, եւ թէ անշուշտ զայն կատարած պիտի ըլլար, ու չքեղորէն, ի՞նչ ալ ունեցած ըլլար, մտաւորական ու զինուորական առաջնակարգ յատկութիւններուն հետ որոնց ասպետացները տուած է, միապետական կեդրոնացեալ, խտացեալ հզօր կազմակերպութիւն մը՝ ինչպէս Պարսիկը, Ատրեստանցին կամ Մ. բարը, եւ կամ այն մեծ համարաշիտութեան ոգին զոր Հրէաները միշտ ցուցած են, կը բաւէ ասոր համոզուելու համար նկատի առնել ամեն ինչ որ Հայը կրցած է ընել՝ անհատապէս՝ երբ իր աշգաջին աննպաստ միջավայրէն դուրս ելած ու լաւագոյն միջավայրերու մէջ տարած է զարգացնել իր կարողութիւնները. Հայը եղած է Պրոյերեսիոս, այսինքն Դ. դարուն ամենամեծ յոյն հսկողը, բոէս, այսինքն հռովմէական պետութեան ամենէն մեծ զօրավարներէն մին, Չմշկիկ, այսինքն բիւզանդական կայսրութեան ամենէն մեր կայսրերէն մէկը, եւ այլն, եւ այլն.

Նոյն իսկ իր միջավայրին մէջ, Հայը տուած է ասպետացներ, երբեմն շատ փայլուն, իր մտաւոր ու բարոյական յատկութեանց. Արտաւազդ միակ Արեւելցի արքայորդին է որ կարողացած ըլլայ գրել Սոփոկլի աղբին հիացումը շարժելու կարող ողբերգութիւններ՝ Հոմերի լեզուով, — ինչ որ ցոյց կուտայ թէ Հայոց մէջ յունական բարձր կրթութիւնը ո՛րչափ զարգացած էր:

Այն գեղեցիկ շարժումը որ տեղի ունեցաւ Վաւազապուհի, Սահակի եւ Մեսրոպի նախաձեռնութեամբ, մեր ցեղին մեծապէս պատուաբեր երեւոյթմըն է. այնպիսի ատեն մը ուր Պարսկէն նուաճուելու եւ ընկլուզուելու վտանգը առաւել քան երբեք ախրական էր, հայ պատանիները զրկել Ս. թէնք ու Կ. Պոլիս՝ արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը տարածելու համար Հայոց մէջ եւ Հայոց լեզուն ու գրականութիւնը յունականին հետեւողութեամբ զարգացնելու համար, ուշիմ, յանդուգն ու հեռատես ցեղի մը գործն է այդ: Եւ լեզուն, Ե. դարու հրաշալի հայերէնը, ինքնին կը բաւէ արդէն ցեղին գեղեցկագիտական կորովն ասպետացանելու, ինչպէս եւ ասպետացանելու՝ իր վեհութեամբը, մեծավայելութեամբն ու արքայական ճշտութեամբը՝ գոյութիւնը նա-

խորզ շրջանի մը ուր հայ ցեղը զօրութեան ու փառքի վաղանցուկ բայց լայն տիրացու մ'ունեցած էր, որովհետեւ միշտ «ստրուկ», նոյն իսկ միշտ «միջակ» մնացած ազգ մը անհնար է որ այդ ծիրանեփառ գեղեցկութեամբ լեզուն յօրինած ըլլար: Հայուն մշտական ձգտումը Ասիային կռնակ զարձնելու եւ Արեւմտաքի քաղաքակրթութեան կապուելու, անօրինակ զոհողութիւնները զոր յանձն առած է իր այդ ուղղութեան հաւատարիմ մնալու համար, կ'ապացուցանեն նիւթականը բարոյականին զոհելու մեծ յատկութեան գոյութիւնն իր մէջ եւ զինքը յարգելի կացուցանող գծերուն կարեւորագոյնն են: Իր կեղեցական երաժշտութիւնը եւ իր ճարտարագետութիւնը, զոր այնքան գորովով ու եռանդով կրկնած ու կերտած է Բագրատունեան ու Ռուբինեան երկու սիրուն շրջաններուն՝ երբ իր քաջութեան ու ճարակութեան շնորհիւ կրցած է պահ մը ասպետութեան պատնէջ մը կանգնել իր շուրջը, կը վկային դարձեալ՝ ու պերճախօսաբար՝ ի նպաստ իր քաղաքակրթական ձիրքերուն: Աստուգ կարգը պէտք է նաեւ դասել արեւմտեան քաղաքակրթութիւնը Արեւելքի բազմաթիւ ցեղերուն մէջ ասարածողի պերն ալ զոր կատարած է Հայը. մեր ցեղն է որ քրիստոնէութիւնը մտցուցած է Վրացոց, Աղուանից մէջ, եւ նոր ժամանակներուն՝ Պարսից ու Տաճկաց ծանօթացուցած է եւրոպական քաղաքակրթութեան շատ մը էական գծերը: Պէտք է նկատել նմանապէս որ վերջին դարուն մէջ, մերձաւոր Արեւելքի ցեղերէն միմիայն Հայն է որ արտագրած է մեծ քաղաքագէտներ ինչպէս՝ Նուպար փաշա եւ Լորիս Մելիքոֆ, մեծ զօրապետներ՝ ինչպէս Լազարէֆ, Տէր Դուկասոֆ, Շուքուլիքոֆ, արուեստագէտներ՝ ինչպէս Ա. յվազովսքի, Աղամեան ու Էտկար Շահին, գիտնականներ՝ ինչպէս Ա. Արծրունի, Քերրոյէ Պատկանեան, Տաշեան, Մանուէլեան, ու Արեւմտաքի արդի ընկերական իմաստասիրութիւնը խորապէս ըմբռնած ամուրու խրոխտ մաքեր, ինչպէս Ոսկանեանը, զոր Քալուր յարգեց, եւ Նալբանդեանը, զոր Պարոնին իր մտքի եզրայրներէն մին կ'ընդունէր: Մեր գրականութիւնը վերջապէս, որքան ալ ուրիշ ու է ցեղի վրայ ազդեցութիւն գործած չըլլայ, ունի սակայն իր հին ու նոր շրջանին մէջ քանի մը էջեր որոնք երբ պատշաճօրէն ծանօթացուին օտար ազգերուն, տիեզերական յարգանքի պիտի

արժանանան : Սխալ է այն կարծիքը — օտար-
 ներէ յայտնուած ու մենէ ալ սովորաբար ըն-
 դունուած — թէ Հայոց հին գրականութիւնը
 կրօնական ու ժամանակագրական սքրուածքնե-
 րու չոր, անգոյն եւ միօրինակ չեղջակոյտ
 մ'ըլլայ . նախ՝ պէտք չէ մոռնանք թէ այդ հին
 մատենագրութեան ամբողջ մէկ կէսը, եւ գե-
 ղեցկագոյնը, կորսուած է՝ մեր մէջ չգտնուած
 ըլլալուն համար Պիտիսարատեաններ որ հաւա-
 քէին մեր հին գիւցազներգական երգերը եւ
 անոնցմով Հայ Իլիադսն մ'ու Ողիսսիադսն մը
 կազմէին . (Սորենացին եթէ ունի իրական
 յանցանք մը՝ ու շատ մեծ, հաւաքած չըլլալն
 է այդ բոլոր երգերը որոնք իր ատենը գեա ամ-
 բողջութեամբ պահպանուած էին) : այն կտո-
 րուանքները որ կը մնան, կը բաւեն սակայն
 մեզի ընդհնամարեւ տալու թէ ի՛նչ լուսաւոր,
 աննական ու գունազեղ հայ զիւցազներգու-
 թիւն մը գոյութիւն ունէր, գրուած՝ աւելի
 արագ, աւելի թեթեւ ու նոյնքան աշխոյժ ոճով
 մը որքան Պարսից «Շահնամէ»ն . յետոյ, մեր
 պատմագիրներուն մէջ եթէ չկայ թուկիդիտէս
 մը, կան սակայն Ելիշէի պէս բանաստեղծ մը
 որուն դործը քրիստոնէական քերթուածներու
 ամենէն դուրսիկներէն մէկն է, Փարպեցիի
 պէս լուրջ եւ վեհօգի պատմող մը, Լասաի,
 վերտացիի պէս հզօր եղբերբոգակ մը . գալով
 կրօնական բանաստեղծութեան, ճշմարիտ է որ
 անոր ներշնչումն ու գլխաւոր նիւթեղէնները
 երբայական, ասորական ու բիւզանդական
 գրականութիւններէն առնուած են, բայց Հայը
 այդ եկամուտ կտաւին վրայ իր ուրոյն հոգին
 է որ ասոյնագործած է, եւ կարելի է ըսել որ
 Հայոց կրօնական գրականութեան մէջ կան
 էջեր — Նարեկացիի ազօթքները, Շնորհալիի
 մէկ քանի շարականները, Լամբրոնացիի քա-
 ղողները . եւ կարգ մը անանուն հոյակապ եր-
 գեր մահուան, դժոխքի, յարութեան, Աստուա-
 ծածնի, — հոգւոյն եւ այլ միտախօսական նիւթերու
 վրայ, որոնք կրնան հաւատարմ գասուիլ եւրո-
 պական մեծագոյն ազգերուն քրիստոնէական
 գրականութեան այդ կարգի արտադրութեանց
 հետ : Ասկից զատ, բացարձակապէս անձիշդ է
 թէ մեր հին գրականութիւնը գուրկ ըլլայ
 «աշխարհական» ազատ քերթութեան, միջ-
 նադարեան բազմաթիւ աշուղները, եւ Քու-
 չակը մանաւանդ, կ'ապացուցանեն թէ Հայը
 երկնքին հետ երկիրն ալ գիտցած է երգել, եւ
 հոյակապօրէն : Իսկ մեր արդի գրականութիւնը,

եթէ բազմաթիւն իսկ չի կրնար դրուել
 եւրոպական արդի մեծ գրականութեանց հետ,
 — եւ ապուշութիւն պիտի ըլլար Քիւրտերուն,
 Տաճիկներուն ու այլասերած Պարսիկներու
 ձեռքը մնացած խեղճ Հայէն պահանջել որ Գեր-
 մանացիին կամ Պրանսացիին մտաւոր պար-
 գացմանը կարենար հասնիլ : — ամենէն վառ-
 վառն, ամենէն այլազան, ամենէն ճոխ ու
 ազատաշունչ եւ նոյն իսկ ամենէն ինքնու-
 ընդ զրականութիւնն է զոր մերձաւոր Արեւ-
 ւելքն արտադրած ըլլայ նոր ժամանակներու
 մէջ, բարձր՝ արդի Պարսկաց, Թրքաց, Վրաց-
 ւոց, Պուլկարաց, Ասորւոց, նոյն իսկ արդի
 Յունաց գրականութիւններէն : Աբովեանի ոճը
 ամենէն անձնական ու ամենէն հզօր ոճերէն
 մէկն է որ երեւցած ըլլայ ԺԹ դարու ուսու-
 ճազի գրականութեան մէջ : Այս բոլորը կը
 ձեւացնեն «հայկական քաղաքակրթութիւն
 մը», համեստ, բայց որոշ ու հզօր, եւ ի յայտ
 կը բերեն «հայկական» ինքնատիպ նկարագիր
 մը, անհունապէս յարգելի : Պէտք չէ մոռնալ
 նաեւ որ Հրէաներն ու Ասորիները իրենց ազգա-
 յին լեզուին գործածութիւնը կորսնցուցած են,
 Չուրիցերիացիներն ու Պիճիքացիները երբեք
 չեն վարպացուցած իրենց ազգային լեզուն, մինչ
 մենք պահպանած ենք յամառաբար մինչեւ այսօր
 մեր լեզուն : Հայը փոքր ազգերու ամենէն մե-
 ծերէն մէկն է, եթէ ոչ ամենէն մեծը : — Ու
 մենէ կարեալ է որպէս զի ան հասնի վերջա-
 պէս ապագային մէջ ամբողջականօրէն ու իր
 գերազոյն լրութեամբը հրաշակիրակ ինչ որ
 մինչեւ ցարդ հատուածաբար եւ անկատարօրէն
 իրագործած է :

Դառնալով Քուչակին, թող ոչ ոք չափազան-
 ցութիւն չնկատէ եթէ յայտարարեմ որ այդ
 վմայլելի երգիչն արտադրած ըլլալը միայն
 բաւական է որպէս զի Հայ ցեղը յարգանքի
 արժանի ըլլայ եւ որպէս զի մենք մեզ հպարտ
 զգանք Հայ ըլլալնուս : Քուչակը անշուշտ
 չունի պարսիկ մեծ բանաստեղծներուն, Հաֆը-
 զի, Սաատիի, ու մանաւանդ Սոյսեամի, իմաս-
 տաւերական խորութիւնը եւ գեղեցկագիտա-
 կան հմտութիւնը Սոյսեամ ամենէն խիզախ եւ
 ամենէն զարգացած մտքերէն մէկն է զոր
 մարդութիւնն արտադրած ըլլայ . իր «Մառ-
 եակներու Գիրք»ը անզուգական բաժակն է
 ուր երկնքին ու երկրին խորհուրդներուն վրայ

երկարորէն խոկացած եւ ամէն բանի ունայնութիւնն իր ձեռքովը շօշափած եւ ատկից խորապէս վիրաւորուած մեծ հոգի մը իր թանկագին ու սեղմուած ցաւը արիւնով, արիւնքով ու ծաղկի հիւթերով ալ շինուած. հասն ու անհասելիորէն անուշահոտ եւ մանաբերորէն արեցուցիչ պինի մը պէս կը լեցունէ դանդաղորէն: Քուչակ «գեղջուկ» երգիչ մըն է, իմաստասիրական ու գիտական կրթութիւնէ զուրկ, ծանօթ՝ սիւսն աստուածաշնչական գրականութեան ու աշուղական արուեստին եւ թերեւս քիչ մըն ալ պարսկական բանաստեղծութեան. ուրիշ բան չէ ըրած այլ միայն իր սիրտը, իր ամբողջ սիրտը գնել գանի մը պարզուկ, աղբւրի պէն բոխող, լերձն ծաղկի պէս մէկ ցայտքով մայթքող ամառ գիշերուան աստղն պէս խաղաղ ու պարզ ցմլացող երգերու մէջ. բանց այդ «սիրտ»ը ունի այնպիսի բնածին քաղցրութիւն մը որ «չի սորվուիր», այլ բնութեան անհար քուրայքն մէջ ինքնին արդէն շինուած կը տրուի տեսակ մը եղական խոտնուած քներու: Այլեւ կայ իր մէջ արուեստակեաց, բանադրութի, ինչպէս Սաստիկ երգերուն մէջ. պմէն ենչ ուղղակի սրտէն կը հոսի, եւ ընթերցողին սրտին կ'երթայ շիտակ, առանց ուր է դարձուած քի, առանց մե է աւելորդ ձեւախաղութեան: Ընթարիտ է որ տեղ տեղ սովիկ, գութիկ տարր մը կուգայ պղծորել ներշնչութիւն մաքրութիւնը: Թոյլ, լայկան, «ծիտը ծուռ» կեցածք մը կայ երգերուն մէկ մասին մէջ. կը զգացուի վերջապէս երբեմն որ երգիչը կը սրահանի ազդի մը որ լուծ կը կրէ, որ խեղճ է, թափառական է, գլխիկոր է, ձգմուած է:

- « . . . Չարին համբերել պիտի, ինչ որ գայ բարին հասա՛նք . . . »
- « . . . Կ'ուզե՞ս որ յազիկ կենսա որ ամէն մարդ զքեզ սիրէ , »
- « Դուն հողուն նման կեցիք որ ամէն մարդ ըզքեզ կ'ուտէ : »
- « . . . Այն որ ատուրն երթայ, դէմ պիտի զգժարն յանդիճէ , »
- « Մտիկ լեռներուն արա, խելքնուն ասած մասալ է . »
- « Այն որ բարձր է՝ ձիւն ունի, այն որ ցածն է՝ ի՛նչ կանանչ է : »
- « . . . Մարդն որ ի խարիպութիւն երթայ, դէմ նորա շատ խելք պիտենայ : »
- « Քան զամէնն ցած կենայ, հապա թէ իւր բանն կու լինայ : »
- « Մտիկ դու ծառին արա թէ քանի՛ հիւնէր կայ ի նա . »

- « Այն ճիւղն որ զպտուղն ունի քան զղարտակն յէ՛ր ցած կու կենայ : »
- « . . . Թէ չուզես որ քի Քրասես, ձեզք տար ու սիրտդ ըզնէ , »
- « Սասանան յիշողք մասց, դեռ անկից ի վեր կու վայէ : »
- « . . . Հայ իմ մէկումէկ Սասուած, մեծութիւն քեզ կու վայիլէ . »
- « Չայն հացն ոց կուտաս ուտել, իսկի մարդ խլել չկարէ : »
- « . . . Չայրոց մեզք դու մի՛ քններ որ Աւարացած գեղ չգաթ . »
- « Չքո մեղքդ իսկի մի՛ մոռնար ու իռնարձ զանձդ քո պահէ : »
- « . . . Չով որ կու սիրէ Սասուած, սակաւիկ մի աստ կու տանջէ , »
- « Թէ սէրն ի որտանց ունի, առ Սասուած չարին համբերէ : »

Այս բոլորը «ստրուկի» իմաստասիրութիւն մը կը ներկայացնեն. բայց պէտք է նկատել թէ ատի ո՛չ Հայոց սահղագործութիւնն է, ո՛չ ալ Քուչակինը. այս սողի, էն ոմանք Սասուած ծաշունչի կարգ մը պատուէրներուն ցուցումներն են եւ կամ նկեղեղոյ Հայրերուն խրատներէն քաղուած, ու թերեւս առածի կարգ անցած Հայոց մէջ, որոնք իրենց զանն կացութեանը ընթացքը, ինչպէս ճիշդ Հրէաներն ալ, այդ տրտում վարդապետութեան մէջ միտթարութիւն մը եւ միանգամայն գլխաւանդիտութիւն մը ուզած են դանձը: Այս պիտի տողեր շատ քիչ կարելի է նշմարել պարսիկ, յոյն կամ լատին բանաստեղծութեան էջերուն մէջ ուր խորխոր իմաստասիրութիւն մը կը տիրէ: Խայտամ ոչ միայն մեղք չի նամարիր «քիթիլը», եւ ոչ միայն չի զպարպարուեր Սասանան՝ ըմբոստացած ըյլալուէն համար, այլ ինքն իսկ կը կընքին պէմ հայնոյոց մըն է: Յորնայ «ուրիշներուն մեղք»երը քննելով է որ իր անունն անմահացուցած է, համոզուած թէ արդար ու ազնիւ հոգի մը իրաւունքն ու պարտականութիւնն է չարագործներուն դիմակը ըզքտել: Յոյն բանաստեղծները, « հացը Սասուած մէ յուսալէ » շատ հեռու, մարդուն անհատական կրողը կ'աստուածացնեն: Բայց, ի փոխարէն, Քուչակի մէջ տող մը չենք գտներ այն պալատականի շողորթ զեղծներէն, սուլթաններու, խաներու, կեսարձներու, մեկենասներու ձօնուած սողացող երգերէն սրտնք Սաստիկ: Ավրասիոսի, Վերջիկի մէջ կ'երեւան, որոնցմէ հատ մը կը գտնենք նոյն իսկ գոռոց Խայտամին մէջ:

« Ա՛վ Ծահ, աստղերը քեզ սաջմանեցին հոսրովի պահուն , »

« Անձնք թամբեցին քեզք հաճանք կայսե-
րական ձին »

« Երբ քո ոգիկցաբակ երկվարդ շարժի
« Եւ ուքք գեղտնին դայցնէ, հողք կ'ապկե-
ղօժուի : »

Քուչակի քնարը ոչ մէկ սուլթանի, ոչ մէկ
խանի, ոչ մէկ ամիրայի, հայկամ օտար ո՛րեւէ
մեծաւորի առջեւ չի խոնարհիր. միակ Սուլ-
թանը որուն կ'երկրպագէ եւ որուն գովքը
կ'երգէ, « Եարո՞ն է, աղւոր աղջիկը, « հողեղէն
լուսին »ը, որուն « ձոցը լոյս կուտայ աստղե-
րուն ». անոր նուերթնած երգերն են որ կը
կազմեն Քուչակի գրքձին մեծամասնութիւնը,
եւ ամենէն հարազատ մասը խրատականներուն
մէջ ապահովագէթ կան խել մը տուներ որ
Քուչակինը չեն արդէն այդ ողորմուկ կամ
« քրիստոնէական » տողերը զոր յիշեցի, շատ
սակաւաթիւ են. եւ ինչ որ կը թուի հաստա-
տել թէ ատոնք Քուչակին չեն պատկանիր,
այն է որ խրատական եւ այլարանական եր-
գերուն մէջ կան ուրիշ շատեր, շատ աւելի
ուժեղ ու զուսպեղ, շատ աւելի « քուչակա-
ձեւ » ոճով, որոնք աւելի ազնիւ ու վեհ ոգի մը
կը ցոլացընեն : Այսպէս՝ այն քառեակները
ուր Քուչակ կ'երգէ իր ամեհութիւնը ազիտու-
թեան վեմ :

« Արեկ որ խրատ մը տամ, խելք ու միտք
զենիս նա լսէ »

« Հետ անգէտին մի՛ դատիր, թէ՛ հազար որ
չքեզ կու սիրէ : »

« Անպէան է ի հուր նմանք ուր ընկնի՛ր զտեղ
կու էրէ : »

« Գիտուն ի ջուրն նման, ուր երթայ՝ կա-
նանչ բուսեր է. »

կամ իր զգուանքը երկդիմի մարդոցմէն,

« Այն մարդուն ի խէչ մի՛ նմտիր՝ եւ երբ եր-
թամ գրեզ դրուցէ »

« Զնեան յեա քեզ նեաէ ու գաղեղն գառ-
նայ պահէ. »

կամ իր գորգուբանքը անոնց համար որ
թշուառին կ'օգնեն (եւ պատկերը որով այս
զգացումը կ'արտայայտէ ամենէն զմայլելիներ-
ւէն մինէ մարդկային զոյրդրականութեանց)

« Ով ոչորմութիւն անէ, ի յանդէնն մուլք
կու չինէ. »

« Մշակն Բրիտտոս կուտայ, ան պահին
ժուլքըն կատարէ »

« Մառ մի գրախաէն կ'առնու ան մուլքին
մէջըն կու անկէ. »

« Զուր անմահութեան կ'առնու ան ծառին
տակէն կու ըզխէ »

Բայց մանաւանդ կան Քուչակին մէջ կարգ
մը քառեակներ ա՛յլ աւելի արու շեշտով մը,

որոնք ամենէն աղւոր տողերը կը պարտենակեն
Քուչակի գործին եւ հայ բանաստեղծութեան :
Անա քառեակ մը, ստոյլիկան շունչով մը առ-
գորուն, եւ զոր կը փափաքէի ամբողջ Հայու-
թեան նշանաբանը դարձած տեսնել .

« Յաշխարհս ես ի ժուռ եկայ, չգըտայ ըզորդ
սիրելի »

« Զխելքս ի վրաս քերի, զքագուկս արի սիրելի.
« Քանի բազուկս ի բան կենայ, շատ եղբայր
ու շատ սիրելի. »

« Բազուկս ի բանէ ընկնի, ո՛չ եղբայր, ո՛չ
սիրելի »

Եւ լահ ուրիշ մը. ուր զմայլելի ամբարըշ-
տութեան տարտամ քմծիծաղ մը կ'ուրուա-
գծուի, ա՛յնքան հազուագիւտ՝ մեր հին քեր-
թութեան անկեղծօրէն ու տարամբժօրէն
« աստուածավախ » զանգուածին մէջ .

« Երկու ընկերացն, ասեմ, մէկն հողն է, մէկ
հողին. »

« Հողին թէ վեր քաշէ, հողն ծանար ի վար
կու հապէ. »

« Վախեմ թէ հողոյս շեմ նա հողոյս յոյսն
պակասէ. »

« Հետ հողոյն, ա՛մ, ո՛վ թռչի, երբ նորա
տունն հետ է »

Այդ հարցումին մէջ արդէն տարակոյս մը
կայ. կ'արժէ՞ արդեօք, — կը մտածէ՞ բանաս-
տեղծը ներսէն, — երկրաւոր երջանկութիւն-
ներէն՝ որոնք վաղանցուկ, զաղփաղփուն ու
ցաւով խառն են, բայց միակ իրականներն ու
չօշափելիները՝ զատուիլ, թոչեւու համար, հո-
գիին հետ որուն տունը (Երկինքը) ա՛յնքան
հեռու է՝ ո՛չ թերեւս գոյութիւն չունի : Այդ
քառեակը, բայց իս, ամենէն յանգուզն ճիշն
է զոր մեր հին բանաստեղծութիւնն արձակած
ըլլայ : Այդ ամբարշտութիւնը սիրային քառ-
եակներէն ոմանց մէջ ուրիշ ձեւի մը տակ,
աւելի մպտուէն ու շնորհալի, երեւան կուգայ .
Քուչակ չի քաշուի իր սիրած աղջկան մարմ-
նական հրազոյրները եկեղեցական սրբս զնա-
սուրբ առարկամերուն նմանցնել .

« ... Բո ծոցդ է ճերմակ սաճար, քո ծծիրդ
է կանթեղ ի վառ, »

« Երթամ ես մամկոչ ըլլամ, գամ լինիմ
տաճրիդ լուսարար. »

Ուրիշ քառեակի մը մէջ՝ ոսկի ամբողջ՝ բա-
նաստեղծը բացէ ի բաց կ'ըսէ իր հակակրու-
թիւնը կրօնքի պաշտօնական գերասաններուն
հանդէպ, կը իր նախասիրութիւնը սիրոյ կրօն-
քին եւ անոր պաշտելի քրմուհիներուն համար .

« Քանի մարն դիմ բերեր, քահանի չեմ
խոտաովաներ. »

- « Ուրախ եղ քահանայ տեսեր նա ծուկը ճանփուս ու ելեր .
- « Ուրախ մէկ աղւոր տեսել , զիւրկ ու ծոց 'ւ ի զէմ գնացեր ,
- « Մոցիկն եմ ժամտուն արել , ծըծերուն եմ խոստովաներ »

Սէրը , զոր Քուչակ կ'երգէ , հոգեբանական նրբութիւններով , իմաստասիրական կնճռատութիւններով բարդացած զգացում մը չէ , ոչ ալ կեանքի ցաւէն հանդիշու համար զով բարձր՝ ուր տիեզերքին խորհուրդէն ջախջախուած մէտքը կը թաղուի պահ մը , (ինչպէս Ուայեամի մը կամ Վինսիի մը համար) : Քուչակի աչքին , սէրը ամբողջ կեանքն է , ամբողջ ցաւը , ամբողջ երջանկութիւնը եւ ամբողջ խորհուրդը . ասի պարզ , առողջ , վճիտ , բնական հրայրքն է որ արուն կը մղէ գէպի էզը՝ անոնց մէջ վառելով տենդերուն ամենէն նուիրականը . եւ այդ պարզ եւ անհուն զգացումին արտայայտութեանը մէջ չեմ գիտեր բանաստեղծ մը որ աւելի մեծ ըլլայ քան Քուչակը . սիրոյ ամբողջ վէպը , իր բոլոր այլազան զրուագներով , երգած է ան լայնօրէն , անզուգական զօրութեամբ մը զգացման ու ձեւի : Հոտ , Սաստիս ու Հաֆըզն իսկ կը նսեմանան մեր աչուղին քով , որովհետեւ անոնց մէջ գիտումնաւոր նրբութիւնը , արուեստի ճարպկութիւնները , հմտութեան ու ներշնչման մշտական խառնուրդը , վերջապէս « սորվուած » ին տիրապետութիւն , կը պարտին ու կը ծանրացնեն յաճախ այդ լայն ու խորունկ ու մերկ զգացումին գեղեցիկ պարզութիւնը . Քուչակի սիրերգը հառաչանք մըն է՝ իր թեթեւ , աննութական , գրեթէ օդային փափկութեանը մէջ սեւեռուած , խունկի բարակ , ոլորուն ու կապոյտ շրջագծերով՝ երբ երանաւէտ հեշտանքի պահ մըն է երգուածը . հիւանդ արիւնի ամոյն կարմրութեամբ մը անդորուն ու արցունքի մանր շիթերով աստեղազարդ՝ երբ յուսախաբութեան բոպէ մըն է ողբացուածը , կամ գիշեր ասեն գերեզմաններու խաւարին մէջէն դողդալով շողացող շրջմուխի հուրերու ժանգոտ նշոյլովը գունաւորուած՝ երբ անգարձ բաժանումներուն կսկիծն է մրմնջուածը :

Ո՞վ աւելի սիրուն , աւելի ճոխ ու աւելի կենդանի գոյններով նկարած է սիրուած էակին զէմքը .

- « Երեսդ է լուսին նման ու զիւրփերդ ի զատիր գիշեր .
- « Ընքեր բեհեշտի ինձոր 'ւ ի ծովուն տուած քեզ աչեր .
- « Ունեք կեռումես ունիս , թուխ աչեր , թարթիչդ է նետեր .

« Բերանդ է լալէ ֆղան , մէջն ի լիք է մարգարտիկը : »

Ո՞վ զծած է աւելի գմայլելի պատկեր մը խորհրդանշանելու համար անեղ ու գողտր գերութիւնը որուն մէջ Սէրը կը կաշկանդէ իր դոհին սիրտը .

- « Ո՞ճր է իր , ո՞ւսկից եկար , անձանո՞թ , գիս սիրեցիր .
- « Կրակն ի թէզնիքդ ունիր , ի ծոցիդ ի վար թափեցիր .
- « Քո սէրդ ալ ոսկի արիւր , իմ սրտիս քուրան հալեցիր .
- « Դարձար զան հալխա արիւր , 'ւ իմ սրտիս սկանջն անցուցիր : »

Ո՞վ արձակած է աւելի խորին , աւելի սրտայոյղ աշաղակ մը՝ ողորջու համար անգութ «եար»ը .

- « Թուխ աչք ու թուխ ունքեր ունիս , լայն ճակատ ու կարմիր երես .
- « Այդ ճերմակդ որ գուն ունիս , զչամամ ծիծերդ որ ի ներս ,
- « Մեռնիս այլ անդին երթաս՝ զայդ ճերմակ ծոցիկդ ի՞նչ առնես ,
- « Զամէն որդերն ուտեն , գու է՞ր զիս մահրու՞մ կու պահես : »

Ո՞վ տարփական պաղատանքին կրցած է տալ շեշտ մը աւելի ազեխարշ ու աւելի անուշ .

- « Այդ քո ստեղծողի՞դ համար , երբ քայլես՝ զուներդ մի՛ շարժեր .
- « Այդ քու աչերուդ խնճերն չառ մարդու արիւն է խմեր .
- « Խօշ եա՛ր , արեւո՛ւղ համար , որբուկ եմ , զքս մի՛ լացներ .
- « Տղա՛յ եմ , չեմ ի կենար , զիս ի քո կրակն մի ձգեր : »

Ո՞վ կրցած է վտարուած , իր «եար»էն հեռու մնացած սիրան սրին ողբը աւելի քնքուշ ու աւելի գօրեղ կերպով կողկողիլ .

- « Իմ եար , խղճա՛ քո գերուդ , քո գերուդ մէն մէն կենալուդ ,
- « Դազանի ալանի լալուս վախեմ թէ ելնեմ աչերուս .
- « Լսեր եմ որ վարդ ունիս , ուղարկէ տեստէ մը գերուս .
- « Պագնեմ աչերուս գնեմ որ դադրի աչերս ի լալուս : »

Եւ ո՞վ աւելի հզօր կերպով պատկերացուցած է սիրոյ երազին մէջ ամբողջ կեանքին հոյզը յամբեցուցած երիտասարդին քայքայումը .

- « Սուրաթ ու ճրագ գրիր , զիս ի քո լուսի ձէնեցիր .
- « Զկդ ի քո մէջ ծովուդ եկի , լօք դարկիր ճրագն անցուցիր .

Ա՞ն էր քո ամէն ումէան , ա՛յ հոգեկ , որ ինձ կուտայիր .

« Ճրարէ , ա՛մ , ալ ի՛նչ վառած՝ երբ բազկիս ումն հատուցիր : »

Կարելի է այս շարքը դեռ շատ երկարել : Քուչակի գործին այդ մասին լիակատար վերլուծումն ընելու համար, պէտք պիտի ըլլար անոր երգերուն գրեթէ կէսը յիշել այստեղ : Այսքանը բաւական է սակայն ի վեր հանելու Քուչակի սիրերգին շատ մասնաւոր եւ թանկագին հրապօրը : Ստացեալ աւելի լայն ու վեհ աշխարհայեցողութիւն մ'ունի՝ անշուշտ , բայց ան իսկ չի հասնիր սիրոյ զուելն արտայայտման մէջ հոգեկան հեծկտանքի այս տարօրինակէս քնքուշ , շնորհալի ու միանգամայն խորունկ քաղցրութեանը : Ատոր համարժէքը կարելի է միայն գտնել հնդկական կարգ մը սիրերգներու եւ երբայական «երգ Երգոց»ին մէջ ուր նոյն հզօր ու հեշտական բարախումբ կը զգացուի սիրով արբշտ սրտին , բայց ուր այդ բարախումբ շատ ծանրաբեռն է հիւանդոտ, թունալից, անմարդուր զգայութիւններով ուրոնք բացակայ են մեր աշուզին քով , որուն սիրտը մանկականօրէն վճիռ է ու աղւոր ինչպէս առաջին մարդուն սիրաը : Ատոր բուն համարժէքը գտնելու համար , պէտք է դարեր վար իջնել ու գալ մինչեւ Հայնէն , որ իր կծու հեղուութեանը խողերէն յոգնած պանեւրուն, երբ իր մեծ ու խորքին մէջ զմայելիօրէն ջինջ սրտին հետ մինակ կը մնար , այգօրինակ մարբութեամբ ու քաղցրութեամբ աւաչներ ունի արձակած , ու մանաւանդ մինչեւ Վերլէնը , որ իր տեսակ մը տաղերուն մէջ իր վերաւոր հոգիին արեւնը թուլօրէն կը ձգէ հոսիլ սիրոյ խորանին առջեւ , եւ որ իր այդ էջերուն մէջ՝ ամենէն հարազատ եղբայրն է մեր Քուչակին , ինչպէս իր միտերգական տաղերուն մէջ՝ եղբայրը մեր նարեկացիին :

Եւ Վերլէնն ու Հայնէն , հակառակ իրենց վիթխարի հանճարին , հակառակ իրենց արուեստին տարօրինակէս գիտակից նրբութեանն ու ճարպկութեանը , չեն գերազանցեր Քուչակը՝ նոյն իսկ ձեւի գեղեցկութեան մէջ , երբ քաղցատենք այդ մեծ վարպետներուն հրաշակերտներուն հետ մեր այսուզին գեղեցկագոյն տողերը , որոնք հանգիւր են ապշեցուցիչ «դիւտ»երու , որոնց մէջ մտածումը միշտ ինքնատիպ է , պատկերը՝ միշտ ուշագրաւ , նոր, զօրեղ ու իր արտայայտել ուղած գաղափարին կամ զգացման հիշող ու ճիշդ համապատասխան :

Ինչ որ մեզի համար կրկնապէս , — անհուն նապէս , — թանկագին է Քուչակի գործին այս կոթողական գեղեցկութեանը մէջ , այն է որ այդ գեղեցկութիւնը «հայկական» է , իր ար-

մատն ունի մեր ցեղին որոշ խառնուածքին մէջ : Պաշտում ամէն բանի որ պարզ է եւ անսեթեւեթ . անսահման ջերմութիւն , անկեղծութիւն , քնքշութիւն՝ զորովի մէջ , — ըլլայ գորով մայրական , եղբայրական կամ տարփական , — բուն սէր՝ հակառակ քրիստոնէութեան բերած մեծ տխրութեանը՝ քնութեան գունագեղ ու ստոյգ ճոխութիւններուն , կեանքի առողջ արբեցութիւններուն . զոհարեքութեան հակում ամէն բանի մէջ , դուրբութեան խանդաղատանք՝ ու եւ զարով շարժարածին համար . նախասիրութիւն՝ խաղաղ, բարի , արգաւանդ , աշխատութիւնով ու սիրով տոգորուն կեանքի մը , ահա տարրեր որոնք պոյութիւն ունին հայ հոգիին մէջ , որոնք նոյն իսկ տիբականներն են հոն , բայց որոնք , շատ մը խոշոր ու ծանր թերութիւններու մացառուտին մէջ թաղուած , յաճախ անտեսանելի են դարձած , երբեմն ալ իրօք տեղուած են ու թառամած , բայց երբեք ջնջուած : Ատոնք են որ կը կազմեն հոգը ուր բուսած է Քուչակի երգերուն հոյակապ ծաղիկը :

Ողորմուկ ու լալկան շեշտն իսկ որ այդ սիրերգներուն մեծ մասին մէջ կը տիրապետէ , որ կարող է ախորժելի չթուել խորխտ հոգիի մը որ չուզեր երկրպագել ոչ մէկ կուռքի , նոյն իսկ Սիրոյ՝ առջեւ , ներքի չէ թերութիւն մը նկատել Քուչակին , ու մանաւանդ ներքի չէ զայն գծարդը ու շղթայակապ Հայութեան կքած հոգիին արգիւնքը համարել : Այդ գիտողութիւնը զոր ես իսկ ներկայացուցի վերեւ՝ խրատական երգերուն առթիւ , այստեղ անիմաստ պիտի ըլլար այլ եւս եւ խորապէս անիրաւ . աշխարհիս ամենէն անեղազօր աղգերուն իսկ բանաստեղծները գրեթէ միշտ լայով է որ երգած են սէրը , որովհետեւ սէրը , «մահուան չափ հզօր» , մարդկային յուզումներուն ամենէն խորինն ու խորհրդաւորն ըլլալով , հիմէն կը զգրդէ հոգին ու անգիմազրելի արխութիւնով մը կը գինովցնէ զայն՝ նոյն իսկ երբ երջանիկ է ան . արեւելեան բանաստեղծութեան մէջ մանաւանդ , սիրերգը ողբ մըն է միշտ , մեծագոյնը ողբերուն . հայ ազգին շղթաները հոգ ու եւ է դեր չեն կատարեր . Հափըզ , որ փառազօր պարսիկ ազգին կը պատկանի , ինքզինքը «մուրացկան»ի կը նմանցնէ իր սիրականին հանդէպ .

« Ռ՞՞վ է որ յանձն պիտի առնէ իմ աղերաս-
« դիրստանիլ թաղուհւոյս եւ պիտի համար-
« ձակի անոր ըսել՝ Քու վեհապետութեանդ
« խաթերը համար , աչքէդ հեռու մի՛
« վաներ սա խեղճ մուրացկանը : »

Մեր Քուչակը նորէն աւելի ժպիտ , աւելի լոյս , աւելի ծաղիկ կը գնէ իր ողբին մէջ ,

աւելի շնորհազեղ խեղդանալներ, աւելի գուար-
թաւթիւն ալ—եբրեմն մինչեւ չարածհաթ թիւն
յանդգնող կատակներ: Ասոր համար է արդէն
որ այդ ժն դարու աշուղը ժԹ դարու բաժան-
թիկի մը շեշտն ունի յաճախ: Ու նոյն իսկ,
մերթ, այդ աղաչաւոր ու ողբազին երգերուն
մարմնող, անուշ ու կարծես սմբողջ արցունք-
ներով շինուած ծովուն մէջէն, սէպ ժայտերու
պէս կը ցցուին մէկ քանի արու ճիւղեր, որոնք
արեւելցի բանաստեղծներու մէջ, բաց ի Սայեա-
մէն, շատ հազուադէպ են: Այդ կտորները
կ'ուզեմ մասնաւորապէս մատնանիշ ընել, ու
բովեհան առոնք են որ մեղի իբաւունք կու-
տան Քուչակը հին Հայութեան պմիչէն յան-
գուգն բանաստեղծը համարել: Եւ Արեւելքի ա-
մենէն ինքնատիպ քերթաղներէն մին:

«Եար»ը զոր կ'երգէ Քուչակ, եբրեմն՝ ա-
ռաւել կամ նուազ երկայն նաղերէ յետոյ անձ-
նպատը եզրղ սովորական պչրուհին ըլլալէ կը
պարբի, անառիկ հուրի մը կը դառնայ: ար-
համարնոս՝ իր սարին տակ գալարուող պազա-
տանքի խունկերուն:

- « Վայրի վարճինակդ եմ ես, արդեւէ՛, ո՛՛
մարդ, թէ կարես .
- « Թոշիմ այլ երամ խառնիմ, դաս ի հեա
ճանչել՝ թէ կարես .
- « Ոսկի խաֆէս այլ շինես, գիս իներս պնել
չկարես .
- « Զերկեր բարեխօս բերես, զիս ի տուն սա-
նել չկարես : »

Եբրեմն ալ «Եար»ին այդ անողորելի անմատ-
չելիութիւնը, — որ արդէն աւելի մեծ զոնու-
ղութիւններով նուաճուելու թարուն տենչն է,
— կը մեղմանայ քիչ մը, դիւցաղնական յաւա-
կութեանց ապացոյց մը պահանջելով՝ իր
համբոյրին վայելմանը փոխարէն:

- « Ամուր եմ քարիդ նման որ մարճիկն ի յիս
չբանի .
- « Բարձր եմ թուխ ամպիդ նման որ ոչ ով ի
յիս չի հասնի .
- « Աղեղն եղնենի լինի, ու լարն ի Վիրայ
գալենի ,
- « Քաշպոն քաջորդի լինի, հապա թէ իմ սիւ-
րուն հասնի » :

Այդ դժուար ձեռք ձգուելիք, մահուան վրա-
յէն ցատքելով ստացուելիք երջանկութեան
քերթուածը իր ամենէն սիրուն արտայայտու-
թիւնը գտած է հետեւեալ քանակին մէջ .

- « Ծաղիկ այն ծաղկին կ'ատեմ որ օձու քե-
րանն է բուսեր .
- « Լուկ մարդ, ի յօձուն ահուն, վայն ծաղ-
կին հոան չէ առեր ,
- « Մանուկ մի Հոռմանց է ելեր, զարեւուն
թարկիկն է սուեր ,

« Զօճիկն արեւէն հաներ ու ծաղիկն բերնէն
առեր : »

Սէրը, ըստ Քուչակի, ամենէն մեծ բարիքն է
կեանքին .

« Քան զսէրն այլ քաղցրիկ պտուղ ի յաշ-
խարհն չաւտամ թէ լինի . »

բայց եւ ամենէն մեծ ցաւն է ան, ամենէն ա-
հեղ հիւանդութիւնը, խենթութեան եղբայրը
եւ մահուան հայրը . միայն թէ միշտ սրբազան
իրն է ան, որուն վրայ երկիւղածութեամբ խօ-
սելու է, եւ սիրահարը, նոյն իսկ իր ամենէն
յիմար զառանցանքներուն մէջ, քաղցր կրօնքին
երկրբողազուն է, զոր պէտք է յարգանքով
պաշարել .

- « Սանդոզ, գքո պտեղճած ծառայն մի մատճ
նիւր ի ձեռն սիրոյն .
- « Սէր զնա դէմ խէվ արեր, զարձուցեր է
զէս կապելուն .
- « Ով որ սիրոյ աէր մարդոյն մեղադրէ, ինքն
եւ անկուս : »

Անկարելի է չնկատել բարի, քաղցր, քրն-
քուշ ու պարզ, անհունօրէն «գորովալից» ու
տաք, արօրինապէս «անկեղծ» շեշտը որ կայ
այս ամենուն մէջ: Եւ առի, կը կրկնեմ. «Նայ-
կական» շեշտն է, զոր կը գաննեք նաեւ, ձեռով
տարբեր, բայց խորքին մէջ նոյն, նարեկա-
ցիին, Աբովեանին, Ալիշանին մէջ: Ինչպէս եւ
մեր ժողովրդական երգերուն, մեր եկեղեցական
երաժշտութեան եւ ճարտարապետութեան մէջ:

Քալով Քուչակի «պանդուխտի երգեր»ուն,
աւելորդ կը համարիմ անոնց վրայ ծանրանալ:
Քաւիթի համբաւաւոր սաղմոսէն ի վեր («Ան
գետս Բարեխաղոց՝ անդ նստեաք եւ լայաք,
որպէս յիշեցաք մեք անդ զՄիովն») ոչինչ
գրուած է ու եւ է լեզուով որ զարիպութեան
ցաւն այլքան ուժով եւ այլքան բնական կեր-
պով արտայայտէ: Հայութեան աղիքէն փրթած
ճիւղեր են առոնք: Եւ այդ «պանդուխտի երգեր»ը
կ'ապացուցանեն որ Քուչակ, եթէ իր քնարը
նուիրած է գլխաւորապէս սիրոյ եւ հեշտութեան
ատրիտղումին, իր ազգակիցներուն ատապապիչ
քին անտարբեր մնացող ու մարմնական հաճոյք-
ները երգելով շատացող եսամոլ մը չէր: Եւ յն
ամբողջ յուզումը զոր դրած է սէրը երգելու,
բնութեան գողար զեղեցիկութեանները փառա-
բանելու, դինիին բարի դօրութիւնը օրհնելու,
նոյն այդ յուզումը, — թերեւս աւելի բարձր
ատրիտղումով մը, — նուիրած է՝ իր դաւակնեղ
սնուցանելու, պահպանելու երջանկացնելու
այլ եւս անկարող դարձած դժբաղդ հայրենիքէ
մը լալով ու ակամայ հեռացող ու օտար եր-
կինքներու տակ միշտ իրենց հողն ու քաղցր յիւ-

չելով հիւժուող զարիւրներուն հսկայ տխրութիւնն արտայայտելու : Այդ երգերէն մին, որ կը թարգմանէ ոչ թէ զարիւ պանհատներու, այլ ամբողջ զարիւպ հայ ազգին ցաւը, սակաւթողին ու արտասուախառն մխիթարողութեան ու յուսատուութեան զազազկը կը պարունակէ, որ կը բաւէ որպէս զի պաշտենք մեր Քուչակը, — յաւիտենական սոխակը հայ սրտին .

- « Պիտէր կաթ մի յայն գինուն որ խմեց Ենովք Եղիա .
- « Խմեց Տէր Գրեգորն Հայոց, ասաց թէ՛ Հանգայ .
- « Հայ երամ, դուք է՞ր կուլաք, գիտէք որ ձեր Տէրն տի գայ .
- « Շատոց մթան լոյս արեր, կու վախէք թէ՛ ձերն ուշանայ : »

Ա. Չ.

ԷՍՄԷՐ ԽԱՅԵԱՄԻ ՔԱՌԵԱԿՆԵՐԸ

Արեւելեան հրաշակերտները բնագրէն հայերէնի վերածելու կոչը զոր մեր արեւելագէտներուն ուղղած էինք, արագ ու սիրուն արձագանգ մը գտաւ այս անգամ . պ. Գ. Փառնակ, ծանօթ բանասէրը, մեզի զրկած է բառական թարգմանութիւնը, Պոտլիըն թանգարանի պարսկերէն բնագրին վրայէն կատարուած, Խայեամի այն քառեակներուն որոնց թարգմանութիւնը հրատարակած էինք մեր անցեալ թիւով՝ պ. Կրոյոյի ֆրանսական թարգմանութեան հետեւողութեամբ : Իւրաքանչիւր քառեակի թարգմանութեան ներքեւ պարսկերէն բնագիրը կը գնենք, հայերէն գրերով (արեւելեան տառադարձութեամբ) . այսպէսով մեր պարսկադէտ ընթերցողները պիտի կարենան նկատել տարբերութիւնները (որ մերթ շատ խոշոր են) երկու թարգմանութեանց միջեւ . պ. Կրոյո, ըստ պ. Փառնակի, յաճախ սխալ հասկցած է բնագիրը կամ անճահօրէն զայն փոփոխած է . պ. Փառնակ զանց ըրած է թարգմանել առաջին քառեակը, որ՝ ըստ իրեն՝ չի կրնար Խայեամի վերագրուիլ ու իննսրբորդը, զոր պ. Կրոյո արդէն ճիշդ է թարգմանած : Խայեամի բոլոր ֆնացեալ քառեակները պիտի հրատարակենք ուրեմն պ. Գ. Փառնակի թարգմանութեամբ :

Բ

Եթէ քու խորհուրդներուդ վրայ հազորդութիւն կ'ունենամ քեզ հետ գիտետան մը մէջ
Լաւ է այդ քան առանց քեզի Մեհրաբին առջեւ երկրպագութիւն ընել .
Ո՛վ դու առաջինն ու վերջինը հասօրէն արարածներու,
Ուզես այրէ՛ դուն զիս, ուզես հրճուեցօ՛ւր :

Բա դու բէխարացաւ եգէր գուշեմ՝ բազ
Բէ՛՛՛՛ զանքի բեմէ՛՛՛՛րբ կիւհեմ՝ բի դու նամազ

Է՛՛յ եվդէլ ու է՛՛յ տիւրի խաղիանի հետեւ դու
խա՛հի դու մերա բէտուզ ու խա՛հի բենիւազ :

Գ

Որչափ կրնաս, մի՛ այգաներ գինովցողները .
Մէկգի զիր կեղծիքն ու խաբեքայութիւնը .
Եթէ այտուհետեւ քու կեանքէդ կը խնդրես անդորրութիւն ,
Մէկ վայրկան մը ձեռքէ մի՛ ձգեր խոնարհները .

Տա բիտեվանի, թառնա մէ՛՛՛՛ գէն մետանբա
Է՛՛ղ դեստ բէհիլ դու հիլլէ ու գետտանբա

Գէր զանդ վիեօմբի խիշ խա՛հի առուդ
Ե՛՛կ լա՛հա մետէ՛՛՛՛ զիդեստ մերի պիւստանբա

Դ

Որչափ կրնաս, եւ ոչ մէկուն ցաւ մի՛ պատճառեր .
Քու բարկութեանդ հուրին վրայ ոչ մէկը մի՛ նստեցներ .
Եթէ յաւիտենի հանգիստդ կը փափաքիս
Ճաւակրէ՛ միջո ու մի՛ ցաւցըներ ոչ մէկը :

Տա բիտեվանի բենիլ մէկերտտն կէսրա
Բէր աթէշի խիշի խիշ մէնիչան կէսրա

Գէր ըստուր ճաւիտան թամն միղաբի
Մերեւջ հեմիշէ ու մերեւջան կէսրա

Ե

Որովհետեւ ոչ մէկը կ'երաշխաւորէ քեզի վաղորդայն մը,
Հրճուեցուր հիմա սիրով հիւանդ այս սիրտդ,
Գինի խմէ լուսնին լուսով, ո՛վ լուսնեակա, զի լուսինը
Ընդերկա՛ր մեզ պիտի փնտռէ ու չպիտի գտնէ :

ձիւն եօզդէ նեմի կիւնէս կեսի ֆերդարս
Հալի խօշ կիւն զու էյն գիլի շէյդարս

Մէյ նուշ բէնուրի մահ էյ մահ կի մահ,
Բիւտար բիճուշիտ ու նէյա բէտ մարս :

Չ

Գուրանը գոր մարդիկ գերազոյն բանը կ'անուանեն,
Չայն մերթ բնդ մերթ՝ ո՛չ շարունակ՝ կր կարգան .
(Բայց) բաժակին գծերուն վրայ քերթուած մը կը բնակի
Չոր ամէն տեղ ամէն ատեն կը կարգան :

կուրան կի մուհիյն քելամ խանէնդ օրս
կի գետ՛հ նէ բերբէվամ խանէնդ օրս

Դեր խաթթի պի այլե տյէտի հէտ մուկիմ
Կեանդեր հէմէ ճա միւզդամ խանէնդ օրս

Ի

Ահա մենք ու գինի ու զինեաան նստարան ու աւեր օջախ,
Անտոյթ՝ փրկութեան յոյսէ ու տանջանքի երկիւղէ ,
Հոյի ու սիրտ ու բաժակ ու հագուստ , գինիի մրուրով լեցուած ,
Անկախ հողէ , հովէ , հուրէ ու ջուրէ :

Մէկմ ու մէյ ու մտութարս ու տուն խարար
Ֆարիզ զիւմիգի բահմէթ ու բիմի ազար

Ջան ու դիլ ու ճամ ու ճամէ պիւր գիրտի շէրար
Աղատ գիխաք ու պատ ու զաթէշ ու սը :

Լ

Այն է լաւն այս ժամանակուսն որ քիչ մարդ բարեկամ ունենաս ,
Ժամանակի մարդոց հետ հեռուանց յարաբերութիւնն է լաւ .
Ան որ ամէն բանի մէջ քեզի նեցուկ է ,
Երբ իմաստուն աչքով նայիս, քու թշնամիդ ան է :

Ան բէհ կի դերին զէմանէ կէմ կիլի գօտս
Բա էճիլի զէմանէ սեօհբէտ եզգուր նիքիտստ

Անկէս կի բէջիւմիլէկի դերս գէկիլի բերտս
Ջուն ճէշմի խըրտ բազ կիւնի թիւշմէնէտ օտս

Մ

Վա՛խ վա՛յ այն սրտին որուն մէջ կրակ չկայ ,
Որ սրտագրաւի մը սիրոյ կնիքովը չէ դարնուած .
Այն օրն որ դու առանց սիրոյ գլուխ կը հանես .
Վատնուած օր ատկէ աւելի չուենիս դուն :

Ա՛յ վա՛յ բերսն գիլկի գերօ սուզի նիտս
Անվաղդէի մեօհրի գիլֆիրուլի նիտս

Բուզի կի դու բի աշի բեօեր խաճի բերես
Չայտեր էլան բուզ գերս բուզի նիտս

ԺԱ

Այսօր որ երիտասարդութեանս եղանակն է ,
Գինի կ'ուզեմ, որովհետեւ երջանկութիւն է .
Մի՛ այգաներ զիս՝ եթէ կծու է կծուանոյշ է .
Կծու է անոր համար որ իմ կիանքս է այն :

Իմբուզիլի մօլիմի ճիլանի մէնէտս
Մէյ խաճեմ էղանկի շատի մանի մէնէտս

Այլեմ մէկիւնիտ եգէրճի տալիէտս խօշէտս
Տալիէտս էղանկի զէնդէկէանի մէնէտս :

ԺԲ

Այսօր ձեռքդ չի հասնիլ վաղուան,
Եւ վաղորդայնիդ հողածութիւնդ տըտութիւնէ պատ ուրիշ բան չէ .
Մի՛ վազաներ այս է այրկեանը , եթէ սիրտդ մոլորած չէ ,
Չի այս կեանքէն յետոյ մնացող կեանքին արժէքն անյայտ է :

Իմբուզ գերս դէտարէս ֆերդա նիտս
Վէնդիլէի ֆերդադ բէճօզ սեվգա նիտս

Չայ մէկիւն իյն դէ մեր գիլէդ շէյդա նիտս
Կին պակիլի եօմբրս բէհս պէյգա նիտս

ԺԳ

Անոր՝ որ սառեզուրեան ծառին ճիւղին չէ հասած,
Պատճառն այն է որ ուղիղ չի գնար ձանապարհին մէջ .
Ամէն ոք որ ձեռքը զարկած է անոր ստին,
Անոր այսօրը երէկուան նման է ու վաղսրբանը ինչպէս օրն առաջին :

ԺԴ

Երկնքէն աւելի վեր, հոգիս, առաջին օրը,
Պնակիւս ու գրիչ, արքայութիւն ու դժոխք վնտոնց .
Բայց ըսաւ ինձի Ուսուցիչը ուղիղ դատումով .
« Պնակիւս ու գրիչ, արքայութիւն ու դժոխք քու մէջդ են : »

ԺԵ

Ելի՛ր ու գինի տուր . ժա՛մ է այս խօսքի .
Վասն զի այս գիշեր քու պղտիկ բերանդ իմ օրապահիկս է .
Ինձի այտիդ պէս վարդաբոյն գինի տուր,
Վասն զի իմ հրաժարման ուխտս քու խոտոպներուդ պէս լեցուն է ոլորքներով :

ԺԶ

Մինչեւ ե՞րբ ծովուն երեսը քար նետում .
Զլուած եմ կոտորան կոտորաններէն .
Ո՛վ ըսաւ թէ Խայտամ դժոխք պիտի երթայ .
Ո՛վ գնաց դժոխք ու ո՛վ եկաւ արքայութենէն :

ԺԷ

Վարդին երեսին գարնան հովն անուշ է .
Դաւարիքի շուքին տակ սիրականն անուշ է .
Երեկն որ անցաւ ինչ որ ըսես՝ անուշ չէ .
Ուրախ եղիր, եւ երէկուան վրայ մի՛ խօսիր, վասն զի այսօրն անուշ է :

ԺԸ

Այս բաժակին մասերը զոր արբեցողը գինիի համար հաստեց,
Զայն բնաւ թոյլ չի տար խորտակել .
Այսպէս փախուկ գլուխ ու սաք ու ձեռքի մասներ՝
Որո՞ւն սիրոյն համար հաստեց եւ որո՞ւն քինախնդրութեանը համար խորտակեց :

ԺԹ

Ինչպէս ջուրը վտարն մէջ ու ինչպէս հովը գաշարն մէջ,
Մէկ օր մըն ալ անցաւ կեանքիս չըջանէն .
Երկու օր կայ միայն որուն հոգը մտքէս բնաւ չէ ջնջուած,
Այն օրը որ դես չէ եկած եւ այն օրը որ անցաւ :

ԱՆԱԹՈՒ ՁԻՍՆՍԻ ԴԱՄԲԱՆԱԿՈՒՆԸ
ԷՄԻՆ, ՁՈՒԱՅԻ ԴԱԳԱՂԻՆ ՎՐԱՅ

Պարոններ,

Էմիլ Ձուլայի բարեկամներէն հրաւիրուած ըլլալով այս զերեղմանին վրայ խօսելու, նախ պիտի բերեմ անոնց յարգանքին ու ցաւին արտայայտութիւնը՝ էնոր որ քառասուն տարի շարունակ իր կենակիցը եղաւ, որ սկզբնաւորութեան շրջանին յոգնութիւններն անոր հետ մէկտեղ կրեց ու զանոնք թեթեւցուց, հոչակաւորութեան օրերը զուարթացուց ու իր անխոնջ անձնուիրութեամբն անոր նեցուկ հանդիսացաւ մրրկայոյց ու անգութ ժամերուն:

Պարոններ,

Մատուցանելով Էմիլ Ձուլային, յանուն իր բարեկամներուն, այն մեծարանքը զոր պարտաւոր ենք իրեն մատուցանել, պիտի չխօսիմ իմ եւ անոնց զգացած ցաւին վրայ: Ողբերով ու եղբրանքներով չէ որ կը վայլէ տօնել անոնք որ մեծ յիշատակ մը կը թողուն, այլ առնական ներբողներով եւ իրենց գործին ու կեանքին անկեղծ պատկերացումով:

Ձուլայի գրական գործը անսահման է: Երբ այդ գործը քար առ քար կը բարձրանար, զարմացումով կը չափէին անոր մեծութիւնը. կը հիանային, կը զարմանային, կը գովէին, կը պարսաւէին: Գովեստներն ու պարսուները նոյնքան ուժգնութեամբ կ'արձակուէին: Երբեմն այդ հզոր գրագէտին մեղադրանքները ըրին (իմ անձնական փորձովս գիտեմ) որ անկեղծ էին բայց անարդար: Անարգանքներն ու ջառագողութիւններն իրարու կը խառնուէին: Ու գործը կը շարունակուէր, հետզհետէ մեծնալով:

Այսօր որ անոր վիթխարի ձեւը մեզի տեսանելի կը դառնայ իր ամբողջութեանը մէջ, կ'ըմբռնենք նաեւ ոգին որով լեցուն է ան: Բարութեան ոգի մըն է: Ձուլա բարի էր, մեծ հոգիներուն միամտութիւնն ու պարզութիւնը ունէր: Խորապէս բարոյական էր: Մոլութիւնը նկարեց կարծր ու առաքինի ձեւով մը: Իր առերեւոյթ յուսահատութիւնը, եւ իր շատ մը էջերուն վրայ սփռուած հոգեկան մտայլ արամադրութիւնը, շատ քիչ կը ծածկեն իր իրական լուսատեսութիւնը, իր յամառ հաւատքը իմացականութեանն ու արդարութեան յաւանջութեանն: Իր վէպերուն մէջ, որոնք ընկերական ուսումնասիրութիւններ են, ուժեղ ասելութեամբ մը հալածեց զատարկապարտ ու նանրամիտ ընկերութիւն մը, ցած ու

վնասակար ազնուապետականութիւն մը, պայքարեցաւ դարուն ախտին՝ դրամի տիրապետութեան դէմ: Ռամկավարական էր, բայց երբեք չփողաքչեց ժողովուրդը, եւ ջանաց անոր ցոյց տալ տգիտութեան յառաջ մերած ստրկացումը եւ վտանգներն ալքօլին որ զայն ապուշցած ու անպաշտպան կը մատնէ բոլոր կեղեքմանց, բոլոր թշուառութեանց, բոլոր ամօթալից կացութիւններուն: Կոռեցաւ ընկերական ախտին դէմ՝ ամէն սեղ որ անոր հանդիպեցաւ: Ատոնք Լոլան իր ասելութիւնները: Իր վերջին գրքերուն մէջ, ամբողջապէս ցուցուց իր ջերմաստիճանը սէրը մարդկութեան համար: Չանայ գուշակիկ եւ նախապատկերել լուսագոյն ընկերութիւն մը:

Կ'ուզէր որ երկրիս վրայ, միշտ աւելի բազմաթիւ մարդիկ երջանկութեան հասնէին: Շատ քան կը յուսար մտածումէն, գիտութիւնէն: Նոր ուժէն, մեքենայէն, կը սպասէր աշխատաւոր մարդկութեան հետ քան զհասողատարուէր:

Այդ անկեղծ իրապաշտը խանդավառ գաղափարապաշտ մըն էր: Իր գործը, մեծութեան անսակէտով, միմիայն Թոլսթոյի գործին հետ կրնայ բաղդատուիլ: Երկու իտէպկան մեծանիստ ուսանանք են զոր այդ երկուքին քնարը կանգնած է եւրոպական մտածման երկու ծայրերուն վրայ: Երկուքն ալ վեհանձն են ու խաղաղական: Բայց Թոլսթոյինը համակերպութեան ուստանն է. Ձուլայինը ուստանն է աշխատութեան:

Ձուլա, երիտասարդ հասակէն փառքի տիրացած էր: Հանդարտ ու հոչակաւոր, իր տաժանքին պտուղը կը վայելէր, երբ յանկարծ ինքզինքը գուրտ նետեց իր հանգստութեանն ու իր սիրական աշխատութեանն, կեանքի անդորր հրճուանքներէն: Գերեզմանի մը վրայ ծանր ու պայծառ խօսքեր միայն պէտք է արտասանել եւ հանգարտութեան ու ներդաշնակութեան նշաններ տալ միայն: Բայց գիտէք, պարոններ, թէ հանցարտութիւնը գոյութիւն ունի միայն արդարութեան մէջ, հանդիսը միայն ճշմարտութեան մէջ: Խօսքս իմաստասիրական ճշմարտութեան վրայ չէ, որ մեր յաւիտենական վէճերուն առարկան պիտի մընայ, այլ այն բարոյական ճշմարտութեան զոր ամենքս ալ կրնանք ըմբռնել որովհետեւ յարաբերական է, զգալի, մեր բնութեանը համաձայն ու այնքան մեզի մօտ՝ որ մանուկ մ'անդամ ձեռքովը կրնայ զայն չօչափել: Արդարութիւնը մասնամ պիտի չըլլամ, քանի որ ան կը հրամայէ գովել ինչ որ գովելի է: Ծշմարտութիւնը պիտի չծածկեմ վաս լուս-

Թեան մը մէջ : Եւ ինչո՞ւ լռենք : Միթէ կը լսե՞ն իր զրպարաբէնները : Պիտի բսեմ միայն ինչ որ պէտք է ըսել այս դագաղին վրայ , եւ պիտի բսեմ ամէն ինչ որ պէտք է ըսել :

Պարտաւոր ըլլալով յիշել պայքարը զոր Չոլա մղեց արդարութեան ու ճշմարտութեան համար , կարելի՞ է որ լռութիւն պահեմ այն մարդոց վրայ որոնք մոլեգնօրէն ճգնեցան անմեղ մը կործանել , եւ որոնք , զգալով որ կորսուած էին՝ եթէ ան ազատէր , անոր վրայ յարձակեցան վախի՞ն յուսահատ յանդգնուած թեամբը : Ի՞նչպէս զանոնք ձեր աչքէն հեռացնեմ , երբ պարտաւոր եմ ցոյց տալ Չոլայի ակար ու անդէն՝ կանգնելն անոնց դէմ : Կըրնամ ծածկել անոնց ստութիւնները : Չոլայի դիւցազնական շխալութիւնը ծածկած պիտի ըլլայի : Կրնամ ծածկել այն նախատինքներն ու զրպարաութիւնները որով զինքը հալածեցին : Չոլայի վարձատրութիւնն ու պարձանքը ծածկած պիտի ըլլայի : Կրնամ ծածկել անոնց ամօթը : Չոլայի փառքը ծածկած պիտի ըլլայի : Չէ՞ , ամէն բան պիտի բսեմ :

Այն հանդարտութեամբն ու ամբուրթեամբը զոր կը ներշնչէ մահուան տեսիլը , պիտի յիշեմ այն միթի օրերն ուր եսականութիւնն ու վախը կառավարութեան խորհուրդին մէջ բազմած էին : Անարդարութիւնը կը սկսէր ճանչցուիլ , բայց կը զգացուէր որ ան իրեն նեցուկ ու պաշտպան ունէր այնպիսի հանրային ու գաղանի զօրութիւններ , որ ամենէն սրտոտները կը վարանէին : Անոնք որ խօսելու պարտականութիւնն ունէին , կը լռէին . լաւագոյնները , սրոնք իրենք իրենց համար չէին վախնար , իրենց կուսակցութիւնն անդիլի վտանգներու մէջ մացնելէ կը վախնային : Հրէշային սառութիւններով մոլորած , զլուելի բացազանչութիւններով գրգռուած , ամբոխը , ինքզինքը մատնուած կարծելով , կը մոլեգնէր :

Հանրային կարծիքին վարիչները շատ յաճախ կը փայփայէին անոր մոլորութիւնը , զոր քանդելէ յուսահատ էին : Խաւարը կը թանձրանար : Չարագուշակ լռութիւն մը կը տիրէր : Այն ատեն է որ Չոլա Հանրապետութեան նախագահին գրեց այն չափուած ու ահաւոր նամակը որ կեղծարարութիւնն ու ոճլագործութիւնը երեւան կը հանէր :

Թէ ի՞նչ կատաղութիւնով այն ատեն զինքը պաշտօնեցին եղիոնագործներն ու իրենց շահախնդիր պաշտպաններն ու ակամայ մեղսակիցները , բոլոր յետադիմութեանց համախմբուած կուսակցութիւններն ու խարուած ամբոխը , զուք զայդ գիտէք , եւ անսաք նոյն իսկ անմեղ հողիներ որոնք , սուրբ պարզամտութեամբ մը , խառնուեցան վարձուած հա-

ջողներուն քսամներէ վոնմակին : Գուք իմացաք կատաղութեան ուսուցիչներն ու մահ բուստներն որոնք ազգականներն որոնք զինքը հալածեցին մինչեւ իսկ Արգարութեան պալատին մէջ , այն երկար դատին միջոցին որ դատուեցաւ խնդրոյն կամաւոր տգիտութեամբ մը , կեղծ վկայութիւններու վրայ , սուրբու շաշիւնին մէջ :

Այստեղ կը տեսնեմ մէկ քանին անոնցմէ որ այն ատեն Չոլայի քովը կեցած , անոր վրասանցին մատնակեցեցան , թող ըսեն թէ աւելի նախատինք նետուած է երբեք արդարի մը երեսին : Թող ըսեն նաեւ թէ իր անոյգ բարութիւնը , իր արու զթութիւնը վայրկեան մ'իսկ գեղուեցաւ եւ թէ իր խիղճը ո եւ է յեղյեղում կրե՞ց :

Այդ սպիրա օրերուն մէջ , շատ մը ազնիւ քաղքենիներ յուսահատեցան հայրենիքին վերկուրթեմէն եւ Յրանսայի բարոյական վերականգնումէն : Արդի բէթիմը պահպանող հանրապետականները չէին միայն որ սահմրկած էին : Այս բէթիմին ամենէն վճռական թշնամիներէն մէկն իսկ , անհաշա ընկերվարական մը , գառնօրէն գոչեց . « Եթէ այս ընկերութիւնը այս աստիճան ապականուած է , անոր լըրճուկ լեկորները եւ ոչ իսկ պիտի կրնան իբր հիմ ծառայել նոր ընկերութեան մը : » Արգարութիւն , պատիւ , մտածում , ամէն բան կորած կը թուէր :

Ամէն բան փրկուած էր : Չոլա ոչ միայն դատական սխալ մ'ի վեր հանած էր , այլ մատնանիշ ըրած էր միանգամայն դաւակցութիւնը բոլոր այն բնութեան ու կեղեքման ուժերուն որոնք միացած էին Յրանսայի մէջ սպաննելու համար ընկերական արդարութիւնը , հանրապետական գաղափարն ու ազատ մտածումը : Իր քաջասիրտ ձայնը Յրանսայի արթնցուցած էր : Իր արարքին հետեւանքներն անհաշուելի են :

Անոնք այսօր կը պարզուին մեծաշուք զօրութեամբ մ'ու վեհափառութեամբ մը , եւ յանձուեն կը տարածուին . անոնք յառաջ բերին ընկերական արդարութեան շարժում մը որ այլ եւս պիտի չկատի : Անկից կը բղխի իրերու նոր կարգ մը՝ հիմնուած լաւագոյն արգարութեան մը եւ ամենուն իրաւունքին աւելի խորին ճանաչողութեան մը վրայ :

Պարոններ ,

Աշխարհիս վրայ մէկ երկիր մը կայ միայն որուն մէջ այս մեծ բաները կրնային կատարուել : Ի՞նչ սքանչելի է մեր հայրենիքին ողին : Ի՞նչ գեղեցիկ է Յրանսայի այդ հողին որ անցեալ դարերուն՝ իրաւունքին պաշտպանութիւնը սորվեցուց Եւրոպային ու ամբողջ աշ-

խարհիս . Թրանսա գեղապաճոյճ բանականու-
թեան ու բարեացակամ մտածումներուն երկի-
րըն է, արդարապէս գտաւորներու եւ մարդա-
սէր փիլիսոփաներու աշխարհը , Թիւրկոյի ,
Մոնթէսքիտի , Վոլթերի եւ Մալգէրպի հայ-
րենիքը . Զօլա ինքզինքն արժանի կացուց
մեր հայրենիքին երախտագիտութեանը՝ չյու-
սահատելով Թրանսայի մէջ արգարութեան
յաղթանակէն :

Զմեղքնանք զինքը՝ նեղութիւններ քաշած
ու տառապած ըլլալուն համար : Երանենք զին-
քը : Կանգնած՝ նախատինքներու ամենէն վիթ-
խարի դէպին վրայ դոր շոշորգութիւնը , տղի-
տութիւնն ու չարութիւնը կուտակած ըլլան
կրքեք , իր փառքը անմատչելի բարձրութեան
մը կը հասնի :

Երանենք զինքը . պատիւ բերաւ իր հայ-
րենիքին եւ աշխարհիս՝ անսահման գործով մը
եւ մեծ արարքով մը : Երանենք զինքը . իր
ճակատագիրն եւ իր սիրտը՝ զինքը ամենամեծ
բազմին սահմանեցին . մարդկային խղճին մէկ
վայրկեանը եղաւ :

ԱՆՍԹՈՒ ՅՐԱՆՍ

«ԱՆԱՀԻՏ»-Ի ՅԱԶԻՐԻ ԹԻՒՈՎ ՊԻՏԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՆԵՐ

Պ. Գ. ՓԱՌՆԱԿԻ մէկ ուսումնասիրութիւնը ՆԱ-
ՀԱՊԵՏ ԲՈՒՉՍԿԻ տաղերուն մասին .

Պ. Ա. ՄԵՅՅԵԼԻ մ կ յօդուածին հայերէն թարգմա-
նութիւնը՝ հանգուցեալ ՔԱՐԻՆԻ մասին .
ԷՄԻԼ ԶՈՂԱՅԻ գործին վրայ ուսումնասիրու-
թիւն մը :

ԳՐՔԵՐ ԵՒ ԹԵՐԹԵՐ

ԷՄԻՆԵՄՆ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ . —
Իր ամբողջ կեանքը նուիրելէ յետոյ Հայոց
ճին պատմութիւնն ու գրականութիւնը լու-
սաբանելու կամ զանոնք օտարին ծանօթա-
ցնելու կենսական գործին, Մկրտիչ Էմին, ամե-
նէն ազնիւ ու յարգելի դէմքերէն մին որ
Հայոց մէջ երևցած ըլլան , իր մահէն ետքն
ալ կը շարունակէ միեւնոյն գործը կատարել
ուրիշներու ձեռքով, բայց իր գծած ծրագրին
վրայ եւ իր թողած գրամովը . Էմինի կա-
կած մէկ գումարին շնորհիւն է տրդարեւ որ
հրատարակուիլ սկսած է «Էմինեան Ազ-
գապրական ժողովածուն» որուն տառջին երեք
հատորները երեւցան արդէն : Այդ երեք հա-
տորները մեծապէս շահեկան եւ օգտակար
գործեր են : Առաջին հատորը, «Փչրանք Երբա-
կայ ամբարնէրից , պ. Ազեքսանդր Մխիթար-
եանի , — հաւաքածոյ մըն է Երբակի (այժմեան

Ալեքսանդրապոլ գաւառի) հեքեաթներու , ա-
ռակներու , առածներու , ասպուածքներու , հա-
նելուկներու . եւ կը պարունակէ միանգամայն
տեղեկութիւններ այդ գաւառի Հայոց հաւա-
տալիքներուն , (աւանդական բժշկութիւն ,
անապաշտութիւններ, երազներու մեկնութիւն-
ներ, կախարչութիւն, կրօնական աւանդու-
թիւններ, եւն), վնասանեկան բարքերուն ու սո-
վորութիւններուն, կենցաղին ու գրագիտաց
մասին , ինչպէս եւ բաւական ընդարձակ բա-
ռարան մը . զաւարի է միայն որ այդ գաւառի
ժողովրդական երգերու ամբողջական մէկ հա-
ւաքումն ալ կցած չըլլայ պ. Մխիթարեան այս
հատորին :

Երկրորդ հատորը, — «Ժողովրդական վէպ
եւ հեքեաթ», Ս. Հայկունիի, — ճոր փունջ մը
կը պարունակէ հայկական ժողովրդական ամե-
նայատկան շանական վէպերուն, «Սանասար եւ
Բաղդասար»՝ Մոկաց ճիւղ, «Բաւիթ եւ Մհեր»՝
Մոկաց ճիւղ, «Յուսիք բէկ եւ Մաղիկ խանուճ»
Արճէշի բարբառով, «Ապուլէթ»՝ Պոլսանբխայ
բարբառով, «Սալանտար»՝ գրական լեզուով,
«Երբին յաճ եւ Բահր»՝ Կուլայի բարբառով,
եւ բազմաթիւ հեքեաթներ՝ այլ եւ այլ բարբառ-
ներով, ու ամենէն վերջը գաւառական բաներու
բառարան մը : Շատոնց ի վեր լսած էինք թէ
պ. Հայկունի հարուստ հաւաքածոյ մը կազմած
է ժողովրդական ներշնչման գանձերու, եւ մե-
ծապէս ուրախաթիթ կը գտնենք որ այդ իրօք
չքեղ հաւաքածուն վերջապէս իր անտիպ վի-
ճակէն զուրս կ'ելլէ : Էսա Էմինեան կտակա-
կատար յանձնախումբի յայտարարութեան ,
զեւ երկու հատորներ պիտի լոյս տեսնեն ու
բոնց առաջինին մէջ պիտի ամփոփուին պ. Հայ-
կունիի հաւաքած հայ հեքեաթներուն մնացեալ
մասն եւ որոնց երկրորդը պիտի պարունակէ
Հայոց մէջ տարածուած քրդական վէպերը :

«Էմինեան ժողովածուն» ի երրորդ հատորն է
պ. Հ. Աճառեանի մէկ աշխատութիւնը «Թուր-
քերէնէ փոխառեալ հայերէն բառերուն վրայ
Պ. Աճառեան հաւաքած է բոլոր այն բառերը
— 4200 հաս — որոնք թուրք լեզուն Հայոց
ճեա ունեցած դարաւոր կը օր չփման հետեւան-
քով արդի խօսուած հայերէնին մէջ անցած են՝
առաւել կամ նուազ ձեւափոխուած . պ. Աճառ-
եան հաւաքած է մասնաւորապէս Պոլսոյ սամ-
կարարքաթին մէջ անցած թրքերէն բառերը,
եւ անոնցմէ ոմանց քով նշանակած է նաեւ այդ
բառերուն քիչ մը տարբիւր ձեւերը վանի, Ղարա-
բաղի եւ Նորնախիջուանի բարբառներուն մէջ :
Այդ չարատանջ ու համբերատար աշխատու-
թեան արդիւնք եղող ու պայծառ մեթոտով մը
կատարուած հաւաքումին կ'ընկերանայ պատ-
մական-քննական ուսումնասիրութիւն մը որ
Հայոց թուրք լեզուն այլ եւ այլ ճիւղերուն
հետ դարերու ընթացքին մէջ ունեցած յարա-
բերութիւններն եւ անոնցմէ կրած լեզուական
ազդեցութիւնը կը պատմէ եւ կը բացատրէ :

ու բառերու փոխառման լեզուարանական օրէնք ներք կը հչղէ : Կայ միայն կարծիք մը այդ ուսուցիչութեան մէջ, կարծիք մը աւելի զբարական քան լեզուարանական, որուն համաձայն չիմ : «Ժողովրդական լեզուին փոխ առած թրքական բառերու առաջին խումբը մէջ մը նախկին ուսուցիչական գրականութեան մէջ գործածուելէն ետքը, կը գրէ պ. Աճառեան, այլեւս չկրցաւ մտնել գրական լեզուի մէջ եւ միշտ վտարուած պիտի մնայ, որքան ալ որ պարզուի եւ որքան ալ որ ժողովրդական դասնայ մեր գրական աշխարհաբարը : Այսպէս ըրին նաեւ մեր դրացի Յոյները : » Կարելի չէ բռնի թէ «այսպէս ըրին Յոյները» . բանի որ Յոյները վէճի մէջ են այդ մասին, եւ ունին ամբողջ զպրօց մը, Փախբարիի դպրոցը, որ փոխ առնուած թրքերէն բառերուն գրական լեզուին մէջ գործածուելունը կ'ընդունի : Ինծի կը թուի թէ սխալ հայրենասիրութիւն մըն է լեզուէ մը վանել անոր մէջ մտած եւ մերթ անոր նոր ուժ մը բերած տարրերը՝ միմիայն ցեղային առկուութեան պատճառով . թրքերէնէ մեր լեզուին մէջ մտած կարգ մը բառեր կան, որոնք, ինչպէս արդէն զիտել ստուած եմ «Անահիտ» ի հօդ թիւի յօդուածովս, իրենց բուն հումանիշը, իրենց դեղեցկագիտական կատարեալ համարժէքը չունին հայերէն բառերուն մէջ, եւ պէտքէ գործածուին :

Լինջի «ԱՐՄԵՆԻԱ»ն . — Պ. Պ. Տօնապետեան ուշիմ ու օգտակար գաղափարն ունեցած է Լինջի հոյակապ գործին մէկ քանի կարեւոր մասերուն հայերէն ամփոփումը հատորով մը հրատարակելու : Գրքին սկիզբը գրուած է Լինջի մէկ «ինքնակենսագրութիւնը» , որմէ կ'իմանանք—սիրտ'ւն յայտնութիւն— թէ Լինջի երակներուն մէջ հայկական արիւն ունի, եւ հայ արիւնին ամենին ազնիւ մասը, հայ կնոջ արիւն : Լինջի մօրը մայրը Սվազցի Հայուհի մ'է եղած :

Հատորին վերջը գրուած են անդրիական եւ ամերիկեան օրագիրներու եւ ամսագիրներու յայտնած կարծիքները՝ բոլորն ալ հիացման արտայայտութիւններ՝ Լինջի գլուխ-գործոցին մասին :

Այն Հայերուն համար որ անգլիերէն չեն գիտեր, պ. Տօնապետեանի հատորը ամենահաճելի եւ օգտակար ընթերցում մը պիտի ըլլայ, իսկ անգլիերէն գիտցող Հայերը այս հատորը կարգաւոր պիտի մղուին նոյն իսկ Լինջի գործը ունենալու, որ արդէն պէտք էր մինչեւ ցա դ գտնուած ըլլար ամէն անգլիագէտ Հայու սեղանին վրայ . իբրեւ Հայաստանի վրայ խօսող ամենէն մանրամասն, ամենէն խղճամբտ եւ ամենէն արգարագատ գործը :

Գնել փափաքողները պէտք է ղիմին՝
Mr. Donabedian, 117 Godolphin Road,
Shepherd's Bush, LONDON, W.
Գին 3 ֆր . 60 (1 րուբլի 25) .

« ՎԱԶԳԷՆ ԵՐԳԱՐԱՆ », — Ընդունեցանք) «Վազգէն երգարան» տիտղոսուած ընդարձակ երգարան մը, զոր հաւաքած է Գաղափարին համար կուռած ու նահատակուած Վանեցի մը, Տիրբան Տէրոյեան, (Վազգէն), եւ զոր հրատարակեր է Պոսթոնի «Հայերէնիք» ին խմբագրութիւնը : Այս երգարանը կը պարունակէ գրեթէ բոլոր այն երգերը, ազգային, սիրային, եւն, որ կը գտնուին «Կնար Հայկական» ին եւ ուրիշ մինչեւ հիմա հրատարակուած երգարաններու մէջ, եւ նոր անախդ երգեր ալ, որոնց մէջ Վազգէնի անձնական հեղինակութիւններն ալ կան, պարզ ու զգացուած կտորներ . կան նաեւ ժողովրդական երգեր, ըստ իս՝ ամենէն սիրունները մեր բոլոր երգերուն, բայց դժբաղդարար շատ սակաւաթիւ են ու մեծ մասամբ արդէն տպուած ճերմեցի : Սրբանձտեանցի հատորներուն մէջ : Հաւաքածուն անկարգ է . նիւթերը խառն ի խառն : Ալիշանի «Շուշան Եւարչանայ» էն անմիջապէս ետքը «Կրամբամբուլին այն օգին է» կուգայ, ու «Որկերամբուլին ազօթբը» «Հայ քաջորդուն թաղում» էն անմիջապէս առաջ . երգերուն մէկ ստուար մասը «գալականութեան» հետ ու եւ է կապ չունի, եւ ոմանք անգիտակից զաւեչաի կը նմանին . բայց այդ տեսակ երգեր ընդհանրապէս ամէն ազգի մէջ գեղարուեստական արժէքէ զուրկ են եւ նշանակութիւն ունին իբրեւ պատմական տոքիւման . այս զբքին մէջ սակայն կան նաեւ գրեթէ բոլոր ազգու շեշտերը գոր մեր ամենէն ժողովրդական բանաստեղծներն արձակած են ժողովրդուն՝ զլիաւորապէս ազգային զգացումը թարգմանելու համար . հատորին մէջ զետեղուած են նաեւ Վազգէնի, Ալիշանի, Քամառ-Քաթիւ պայի, Նարպէյի, Սրբանայ Հայրիկի, Մ. Նալբանդեանի, Պէշիթթաչեանի, Դուշեանի եւ Բաֆֆի լուսանկարները : Հաճոյքով նկատեցինք որ երգարանը կազմողը ու եւ է կուսակցամտութիւնէ չէ մղուած, քով քովի գրած է հայկական ամէն կուսակցութեան, ամէն դասակարգի երգերը :

Գնել փափաքողները պէտք է ղիմին՝
M.L. Koranian, 379 P. O. Box, LYNN, Mass.
U. S. A.

Գին՝ Ամերիկայի համար մէկ ու կէս տոլար,
արտասահմանի համար՝ 7 ֆրանք, Պարսկաստանի համար՝ 6 ֆր .

„POÈMES ARMÉNIENS“
ՄԱՍԻՆ ՅԱՅՏԵՆՈՒԱԾ ԿԱՐՄԻՔՆԵՐ

Պ. Փիկո Քիչիար հեկեռեալը կը գրե Մերքիւր
ուր Յրանսի մեջ :

« Պարսկաստանի , հիւսիսային Ասիոյ գրեթէ
անծանօթ հրկիրներուն , ասորական աշխարհին
ու հելլենո-պարսիկ աշխարհին մէջտեղը , հայ
ժողովուրդը , թերևս Փոքրասիայէն եկած , հնդ-
կարպական լեզուներու խումբին մէջ ուրջն
տեղ մը բռնող իր լեզուովը , շատ կանուխէն
այլազան քաղաքակրթութեանց միջնորդը ե-
ղաւ՝ վաճառականութեան եւ պատերազմներու
միջոցաւ : Ասիական մեծ արշաւանքներուն
ճամբուն վրայ հաստատուած , Հայերը վաղուց
քրիստոնէութեան յարած ու չորրորդ դարէն
սկսեալ քրիստոնեայ աշխարհէն ալ գրեթէ
քամուած՝ իրենց լեզուովն ու կրօնքովն որ
նոյնքան տարբեր է հռոմէական կաթոլիկու-
թենէն որքան օրթոտոքսութենէն , ինքզինք-
նին պահպանեցին զարեւոյ , բիզանդական
կայսերուն ներքեւ , պարսիկ , մոնղոլ ու թուրք
կոնակին ներքեւ , իրեւ ինքնանջատ ու կեն-
սունակ ազգայնութիւն մը : Այսօր , ամենէն
զարհուրելի արիւնշնոսութենէն յետոյ , անա-
սելի անձկութեան մը մէջ , ջարդերուն , հարս-
տահարումին , սովին պէմ կը հանեն անխոր-
տակի կենդանութեան մը թաքուն ուժը , եւ
անկեցեցիչ բան մըն է որ , միշտ ջանջա-
խուած ու յոշոտուած ըլլալով հանդերձ , այս
ողբերգական ժողովուրդը գրականութիւն մը
ունեցած ըլլայ եւ դեռ այսօր իսկ պատմա-
բաններ ու բանաստեղծներ արտադրէ : Բայց
քիչ Եւրոպացիներ , քացի քանի մը լեզուա-
գէտներէ , պատմաբաններէ ու հնագէտներէ ,
ծանօթ են հայերէն լեզուին գոր Պայքըն ու
զամ էր սորվել Վենետիկ Ս. Ղազարու վանքին
մէջ , եւ հայ գրականութենէն ուրիշ բան չկայ՝
Փրանսերէն , գերմաներէն կամ անգլերէն՝ բաց
ի հատուածական թարգմանութիւններէ , հան-
դէսներու կամ գրեթէ անգտանելի տեսարակնե-
րու մէջ կորսուած : Կեանքի պայքարին մէկ
ուրիշ ձեւն է ուրիմն գոր ի յայտ կը բերէ
պ. Չօպանեան քանի մը հայկական բանաստեղ-
ծութեանց Փրանսերէն թարգմանութիւնը հը-
րատարակելով , պ. Կապրիէլ Մուրէի մէկ պա-
տուական ուսումնասիրութեանը հետ :

Հայոց նախնական հեթանոս գրականու-
թենէն ոչինչ մնացած է , քացի ժամանակա-
գիրներու մէջ գրուած քանի մը հատուածներէ :
Քրիստոնէութիւնն Հայաստանի մէջ մտցնողը
խնամքով այրել տուաւ «միակ ճշմարտութեան»
յայտնութենէն առաջ գտնուող բոլոր ձեռա-
գիրները : Ահա ուրիմն , է՛ն առաջ , Գրիգոր Նա-
րեկացիի (Ժ. դար) կրօնական քերթուածները՝
ձեւական արտասովոր ճոխութեամբ մը , յետոյ

Նահապետ Գուշակէն՝ որ ժՅ. դարուն վերջերն
տարեցաւ , սիրային ամենագողտրիկ քեր-
թուածիկներ :

Գիշերս ես ի քուն էի , իմ սրտիս ականջն էր ի բաց ,
Սիրու հաւն ի ձայն էած , լուկ լսեց սրտիկն ու գողայ .
Կու թվէր իմ ետրին լեզուն ան հաւին ընթան էր դրած
Ո՞վ իմ սրտիս գանգոտին ան հաւուն հասկեցուցած :

Մասնաւորապէս աչքի կը զարնեն պանդուխ-
տի երգերը . Հայը՝ ամէն բանէ առաջ ու աւել-
լի՝ երկրագործ է , զիւղաբնակ : ու կը գտնուի
երկրի մը մէջ ուր եղանակները շատ որոշ են ,
— իրստ ձմեռ մը , պարուն մը այնքան ծաղ-
կայրդ որքան ուրիշ ո եւ է երկրի մէջ կարե-
լի չէ անանի , գրեթէ ասթակէզ ամառ մը , ճոխ
աշուն մը , պողառատ , (մեր մրգեղէնները մե-
ծագոյն մասամբ Հայաստանէն եկած են) . Հայուն
համար՝ հայրենի հողը աստուածաշնչական զի-
ցարանութեան եղբին է միշտ . չէ անկից չի
կրնար հեռանալ առանց դառն կարօտով մը
չարչարուելու : Ուտի , անհամար ցաւազին
երգերու մէջ , ժողովրդական բանաստեղծու-
թիւնը պանդուխտին ու երկիրը մնացողնե-
րուն մօրմաքը կ'արտայայտէ :

Կանչէ՛ , կո՛ւնկ , կանչէ՛ . քանի գարուն է .
Ղարիպներու սիրտը գունա գունա տրիւն է .
Ինչ իջած տեղը չայլի չիման է .
Սշկարհին արեգակ ինձի սիւման է :

Կանչէ՛ , կո՛ւնկ , կանչէ՛ բարձր սարերէ .
Գնացեր եմ զարիկ երկիր , վախեմ՝ մեռնելէ .
Մի՛ շար , մարի՛կ , մի՛ շար , ես զարիկ տեղ եմ ,
վաթանիս հողին ջրին ես կարօտեցր եմ :

Կը գտնենք վերջապէս հատորին մէջ՝ նոր կամ
ժամանակակից քերթուածներ , ընդզվուտի ,
գայրոյթի եւ մութ յոյսի երգեր , ինչպէս պ.
Չօպանեանի «Օրօյ»ը , որ գամբանական մը չէ ,
այլ հրաւէր մը կորովի :

Հերի՛ք , հերի՛ք , այդ օրօրդ սղբ է մահու .
Հերի՛ք , մենք նոր օրօր անինք երգելու .
Գիտի երգենք օրօրն յոյսին ու վրէժին ,
Եւ մեռելներն պետի հողին տակ հրճուին :

Փիկո Քիչիար

Պ. ՄԱՔԷԼԵՐ ԵՒ ՄԵՊԻՍՍԻ ԳՈՇԵՒ ԱՌԱԿՆԵՐԸ

Պ. Յ. Մաքլէր հրատարակած է « Մուրնալ
Աղիւթիք » ի 1902 մայիս-յունիսի թիւին մէջ
Մխիթար Գոշի առակներէն քառասուն երկու
հատին Փրանսերէն թարգմանութիւնը քննա-
կան փոքր նախաբանով մը : Պ. Մաքլէր ըս-
կանակ մըն է հայագիտութեան մէջ , բայց իր
առաջին քայլերէն արդէն ցոյց կուտայ մեծ
աշխատասիրութիւն . ուսումնասիրած է Քին
հայերէնը , ու տարիէ մը ի վեր կ'ուսումնա-
սիրէ նոր հայերէնն ալ . վերջերս հրատարակեց
« Նուզէլ Ռըվիւ » ի մէջ տիկին Մաքի Սվա-

ճեանի նորավէպերէն մէկուն , « Գրաւ » ին , Ֆրանսերէն թարգմանութիւնը , այս պահուս կը պատրաստէ Սէքէոսի պատմութեան թարգմանութիւն մը՝ ընդարձակ ծանօթագրութիւններով :

Պ . Մաքլէր կը կարծէ թէ այս առակները կարելի չէ հաստատապէս Մխիթար Գոչին գրչէն ելած նկատել , քանի որ , կ'ըսէ , Մխիթար Գոչի աշակերտը , Կիրակոս Գանձակեցի , իր վարպետին զործերուն ամբողջական ցուցակին մէջ զոր մեղի ձգած է , առակները չէ յիշած , եւ քանի որ այս առակներուն սճը , անխնամ , ուսմկաբանութիւններով լեցուն , չի նմանիր « Դաստատանագրքի » աղնիւ ու մաքուր գրաբարին եւ ինքնամալ ոճին :

Պ. ՄԵՅԵՆԻ ՄԷԿ ՅՕԴՈՒՍԾԸ

Պ . Հ . Ա Ճ Ա Ր Ե Ա Ն Ի Մ Ա Ս Ի Ն

« Ժուրնալ Աղիւթիք » ի 5-6 թիւին մէջ , պ . Ա . Մէյնէ , հանրածանօթ լեզուագէտը , ընդարձակ քննադատական մը հրատարակած է Հ . Աճարեանի « Քննութիւն Ղարաբաղի բարբառին » գործին վրայ : Այդ քննադատականը չափազանց մասնագիտական հանգամանք մը ունենալով , անպատեհ կը համարինք « Անահիտ » ի մէջ հրատարակել անոր թարգմանութիւնը . բայց այստեղ կ'արտատպենք միայն այն շատ փաղաքշական սողերը որով պ . Մէյնէ կը գնահատէ մեր սաղանդաւոր հայրենակցին պիտական բարձր արժանիքը :

« Փարիզի եւ Սթրազպուրկի մէջ լեզուագիտական մեթոտներ ուսանելի յետոյ , պ . Աճարեան Հայաստան դարձած է եւ ինքզինքը եռանդային նուիրած է իր ազգի լեզուին պատմութեանը վերաբերող ամէն տեսակ բաներու ծանօթութիւնը զարգացնելու : Այն այլազան աշխատութիւններէն զոր ցարգ հրատարակած է եւ որոնք իր մէջ կը յայտնեն , ոչ միայն աշխատութեան ազդեցութիւն կարողութիւն մը , այլ եւ անթերի մեթոտականութիւն մը , որ այնքան հաղուազբւտ է Արեւելցոց մէջ , եւ ուսումնասիրուած ամէն մէկ կէտի վրայ կատարեալ ճշդութեան մը հասնելու մտահոգութիւնը , ամենէն նշանաւորն է անշուշտ այն գիրքը , որ այստեղ ծանուցուեցաւ եւ որ կը բաղկանայ էջմիածնայ կաթողիկոսարանին կողմէ հրատարակուած « Արարատ » ին մէջ լոյս տեսած շարք մը յօդուածներէ :

« ... Այս բոլոր կէտերը զոր ի վեր հանեցինք՝ թոյլ կուտան նշմարել թէ ո՛րքան սուր շահեկանութիւն մ'ունի պ . Աճարեանի հրատարակած ուսումնասիրութիւնը . բայց չեմ կարծեր որ կարենան գուշակել սալ թէ դիտական ամենախղճամիտ պարկեշտութեան ի՛նչ սպաւորութիւն մը կը ձգէ այդ գործը . պ . Աճարեան միշտ չէ գտած բացատրութիւնն այն իրողութեանց զոր մասնանիչ կ'ընէ , բայց անոնցմէ ոչ մէկը ծածուկ չի պահեր , եւ մեկնութիւն մը այն ատեն միայն կը ներկայացրնէ երբ ճշմարտապէս որոշ ու անհերքելի արդիւնքի մը հասած է : Իր աշխատութիւնը պատիւ կը բերէ իրեն եւ մեծապէս արժանի է ուշագրութիւն գրաւելու : »

Հաճոյքով կը հրատարակենք « Անահիտ » ի մէջ — որ հայ տաղանդի ամէն արտայայտութիւն արձանագրելն իրեն պարտք համարած է միշտ , — այս թանկագին գնահատումը որ կ'ուղղուի պ . Աճարեանին :

Պ . Աճարեան , դեռ աշակերտ եղած ատեն Պոլսոյ կեդրոնական վարժարանին մէջ , արդէն ցոյց տուած էր իր գիտական ծաւառն ու տաղանդը . ուրախութեամբ կը հաստատենք որ , եւրոպացի հեղինակութեանց իսկ վկայութեամբ , կրցած է այսօր հասնիլ այն իտէպլին որուն կը ձգտէր :

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ «ԱՆԵՂԻՏ»Ի . — Թ . 1

ՆԱՀԱՊԵՏ ԳՈՒԶԱԿԻ ԳԻՒԱՆԸ

ՍԻՐՈՅ ԵՐԴԵՐ , ԽՐԱՏԱԿԱՆ ԵՒ ԱՅԼԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՐԴԵՐ , ՊԱՆԴՈՒԻՏԻ ԵՐԴԵՐ

ԳՆԱԿԱՆ ՌԻՍՏԻՄԱՍԻՐՈՒԹԵԱՄԲ ՄԸ ՀՐԱՏԱՐԱԿԵՑ ԱՐՇԱԿ ԶՕՊԱՆԵԱՆ

Գին . —	Հատարակ թղթի վրայ	3 Ֆր .
	« քուչէ »	5 »
	Հղումական »	10 »
	չինական »	» »
	ճափոնական »	15 »

Գինի փափաքողները պէտք է դիմեն « Անահիտ » ի խմբագրութեան , կամ մեր գործակալներուն , պիւր կանխիկ վճարելով :

ՔՐՈՆԻԿ

ՀԱՅԵՐԸ ԲՈՆՍԵՐՎՍՅՈՒՄՐԻՆ ՄԻՋ. — Այս տարի հարիւր քսան հոգի ներկայացած էին Փարիզի Բոնսերվատարին (երաժշտութեան եւ դերասանական արուեստի վարժարանին) ընդունելութեան քննութիւնն անցնելու, ինք հոգի միայն ընդունուած են, եւ այդ իննէն երկուքը հայ են, — պպ. Կիւլպէնկեան՝ ողբերգութեան համար, եւ Մաքսուտեան՝ կատակերգութեան համար: Արեւելքէն եկած պատանիներ որոնք Ֆրանսերէն լեզուի արաստանութեան եւ եւ Ֆրանսական թատրոնի հրաշտակերաներու արօտայայտութեան մէջ կը մրցին Ֆրանսացիներու հետ եւ կը յաջողին, ափ եւ զական երեսոյթ մըն է, երեսոյթ մը որ անդամ մը եւս կ'ապացուցանէ թէ անհերքելի ճշմարտութիւն մը պաշտպանած կ'ըլլանք հայ ցեղին քաղաքակրթական ձիրքերը փառաբանելով:

Հ. Յ. ԻՍՍՎԵՐՏԵՆՑ. — Յաւով կ'իմանանք Հ. Իսավերտենցի մահը: Առանց վաշխելու խոշոր համբու մը — որուն արժանի էր սահայն, — Հ. Իսավերտենց եղած է մին այն Մխիթարեաններէն որոնք ամենակենսական ծառայութիւն մը մատուցած են հայ ազգին՝ անոր անցեալը ճանչցնելով Եւրոպային: Հ. Իսավերտենց հրատարակած է, ամենաճոխ տը պարտութեամբ, Ֆրանսերէն պատկերազարդ Հայոց պատմութիւն մը, անգլիերէն լեզուով Հայաստանի գրական պատմութիւն մը, քաղաքական պատմութիւն մը եւ եկեղեցական պատմութիւն մը: Բաց ի այդ գործերէն, վերջերս հրատարակեց «Անվաւերներ» ու անգլիերէն թարգմանութիւն մը, եւ «Բոնիպիր անգլիացի հայագէտը, կը գրէ «Բաղմալէպ», այդ թարգմանութեան լեզուն հաւատար գտեր է Աստուածաշունչի եւ Միտոնի անգլիերէնին»: Հ. Իսավերտենց մասնակցած է նաեւ «Սխուան» Ֆրանսերէն թարգմանութեան, եւ Ֆրանսերէն, իտալերէն ու անգլիերէն թարգմանած է հայկական պատարագը:

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԵՐԱՍՏՆԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Այս ուսումնասիրութիւնը առաջին մասն է յօդուածներու շարքի մը զոր պ Փիէո Օպրի, երկտասարդ հայագէտ արեւելագէտը հրատարակեց վերջերս «Tribune de St Germai» երաժշտական ամսագրին մէջ: — Միւս յօդուածները կը պարունակեն պ. Օպրիի ապաւորութիւններն իր արեւելեան Հայաստանի մէջ կատարած ճամբորդութենէն եւ էջմիածինը բաժնայէն մանաւանդ: Պ. Օպրիի այս տե-

սութիւնը նախաբան մըն է հայ եկեղեցական երաժշտութեան վրայ ընդարձակ դործի մը զոր պիտի հրատարակէ մօտաւոր ապագայի մը մէջ:)

Երաժշտաբանական ուսումնասիրութեանց ճամբորդութիւնը զոր կատարեցինք Հայաստանի մէջ, շատ տարիներ առաջ յղացուած վարկած մը ստուգելու համար է որ ձեռնարկուեցու:

Փարիզի Էնսթիթիւ Քաթոլիքը՝ 1893 էն 1899 տրուած դասընթացքի մը մէջ, «Թրիպիւն ար Սէն Ժէրվէ» մէջ հրատարակուած զանազան յօդուածներով, յաճախ յայնանմանք սա գաղափարը թէ լեզուաբանական ընդհանուր մեթոտները կրնան կիրառուել երաժշտութեան զբաղական ուսումնասիրութեան, եւ թէ կարելի է նախնեաց կամ միջին դարու երաժշտական բնագիր մը վերահաստատել քննադատական միտոնոյն եզանակներով զոր կը դործածենք Հոմերոսի, Տակիտոսի կամ «չանոտն ար ժէսթ» մը մէկ այլայլուած կտորին համար:

Այս տեսակէտն այժմ մեզի վերջնականապէս ընդունուած եւ արդարացած կը թուի՝ նոյն իսկ պարզ ողջմտութեան հանդէպ, այն աստիճան՝ որ աւելորդ կը համարինք ասոր վրայ ծանրանալ: Բայց բառերու լեզուին ու հնչիւններու լեզուին այդ նոյնացումէն կը բղխին խել մը հետեւութիւններ: Մենք ատոնցմէ բաւական թուով ի վեր հանեցինք, բայց ցուցակը վակուած չէ, եւ որքան հետու լեզուագէտները յոռաջանան իրենց գիտութեան անհետախոյզ սահմաններուն մէջ, այնքան հետու՝ անոնց հետեւելով՝ մենք ալ կրնանք յոռաջանալ երաժշտաբանական հարցերու համար:

Այսպէս՝ խնդիր մը կը ծագի. հնդեւրոպական լեզուներու բաղադատական քերականութիւնը, սանսքրիթին, գեւտին, հայերէնին, յունարէնին, լատիներէնին, հին գերմաներէնին, կեղտերէնին մէջ հաւասարապէս զուտուող գծերու համախմբումովը, երեւան կը հանէ լեզուին հին մէկ վիճակը, աւելի ճիշդ՝ այն վիճակը ուր այդ բարբառները կը գտնուէին այն միջոցին երբ դեռ քիչ տարբեր էին: Այսպէսով կը մօտենանք մարդկային այլազան ցեղերու միակ կորիզի մը, — հնդեւրոպականին, — վարկածային լեզուին վերահաստատմանը. բաղադատական քերականութեամբ զբաղող

լեզուադէտներէն ոմանք այդ այլեւայլ բարբառներուն մէջ կը փնտռեն բառերու հասարակաց արմատները, ձևական փոփոխումներու համանման եզանակները, եւ կը մղուին ենթագրելու թէ այդպէս վերահաստատուած այդ շատ հին լեզուներ, աւելի հին քան բոլոր ծանօթ լեզուները, այսինչ արմատն ու այսինչ փոփոխման եզանակն ունէր:

Արդ, շեօնք կրնար նոյն ձևով տրամաբանել երաժշտարանութեան մէջ: Իբրևունք չունինք կարծելու թէ երաժշտական լեզուներու բազմազանութեան քերականութիւն մը գիտականօրէն օրինաւոր է, եւ թէ այն օրն ուր ան պիտի հիմնուի ամուր հիմերու վրայ, արդիւնքները թանկագին պիտի ըլլան լեզուներու եւ յեղերու ուսումնասիրութեան համար: Թէ ժողովրդի մը ոչինչ իր արուեստին մէջ կը յողանայ, աօի այնքան եշմարիտ է որ հասարակ-տեղիք մը դարձած է: Երկու կամ աւելի թուով ասնմակից ժողովուրդներու ոչինչ հասարակաց խորք մ'ունի, եւ այդ համանմանութիւնը հարկաւորաբար պէտք է որ թարգմանուի իր երաժշտական արտայայտութեանց մէջ:

Այդտեղ կայ առաջին վարկած մը, զոր սակայն պիտի բանաձևեմք. կրնա՞նք մենք մեզի թոյլ տալ կարծելու թէ հնդեւրոպական ժողովուրդները ունին երաժշտական զգացում մը որ հասարակաց է իրենց եւ որ միանգամայն տարբեր է սեմական կամ դուբանական ժողովուրդներու. երաժշտական զգացումն: Մենք կը կարծենք թէ կրնանք հաստատական պատասխան տալ այս հարցման, եւ, ընդհանուր կերպով մը, ըսել թէ երաժշտական երկու տարբերը, ձայնականութիւնը (tonalité) եւ կշռութիւնը (rythme), հնդեւրոպական ցեղերուն մէջ կը համապատասխանեն հասարակաց կանոնի մը՝ այնքան յստակօրէն որքան բառերու արմատներն ու ձևական փոփոխումները:

Երկրորդ վարկած մը կը ներկայանայ յետոյ մտքին. կրնա՞նք, ինչպէ՞ս՝ բազմազան քերականութեան մէջ, համախմբել հնդեւրոպական ցեղերու երաժշտական տեսութիւններուն հասարակաց եզոզ տարբերը, — նշանագրութիւն, ձայնականութիւն, կշռութիւն, — եւ ըսել թէ այսինչ կամ այսինչ գիծը որ միանգամայն կ'երեւայ Հայոց, Յունաց եւ Լատինաց երաժշտական արուեստին

մէջ՝ օրինակի համար, պարտի նախնական հիմքին վերաբերել:

Ինչո՞ւ է: Եթէ լեզուադիտութեան հետախուզական մեթոտները կիրարկելի են երաժշտական գիտութեան, ինչո՞ւ այն հետեւութիւնները որոնք օրինաւոր են երբ խընդիրը լեզուի մը հին ձևը փնտռելու վրայ է, օրինաւոր պիտի չըլլան դարձեալ՝ երբ կ'ուզենք մոտցուած երաժշտական քաղաքակրթութիւն մը վերագանել:

ՓԻԷՐ ՕՊԵՐ

(Շարունակելի)

ՊՕԷՐ ՊԵՏԵՐՆ Ի ՓԱՐԻՋ

Փարիզեան հասարակութիւնը խանդավառ ընդունելութիւն մ'ըրաւ երեք Պօէր հերոսներուն, որոնք եկան ֆրանսական ժողովրդին նիւթական օգնութիւնը խնդրել իրենց այրիներն ու որբերը պահպանելու, քանդուած ազարակները վերականգնելու համար: Ինչպէս յայտնի է մեր ընթերցողներուն, երեքամեայ դիւցազնական դիմադրութենէ մը յետոյ որով իրօք « աշխարհ զարմացուցին », Պօէրները, լքուած՝ քաղաքակիրթ աշխարհին բոլոր կառավարութիւններէն, տեսնելով որ դիմադրութեան շարունակումն իրենց ցեղին բացարձակ ջնջումը յատաջ պիտի բերէր, եւ արդէն դիւրեմք այլ եւս զուրկ զգալով դիմադրութեան ամէն նիւթական միջոցէ, որոչեցին զէնքերը վար դնել, պայմանով որ Անգլիա իրենց ազգայնութիւնը պահպանէր, եւ չուտով շնորհէր իրենց ինքնավար կառավարութիւն մը: Անգլիական կառավարութիւնն ընդունեցաւ այդ պայմանը, բնգունեցաւ նաեւ որ ըստը զէնք ամուղ Պօէրները ոչ մէկ նեղութեան պիտի չենթարկուին, ու այսինկրուն, որբերուն ու քանդուած ազարակներուն համար 75,000,000 ֆր. ի գումար մը խոստացաւ: Երեք պօէր պատգամաւորները անբաւական գտան այդ գումարը՝ իրենց ժողովրդին կրած ահաղին կորուստը դարձանելու համար, եւ երբ անգլիական կառավարութիւնը չհաւանեցաւ տայ խնդրուած գումարը, Պոթա, Տըլարէ եւ Տէվէթ որոչեցին Եւրոպայի եւ Ամերիկայի բոլոր մեծ քաղաքները այցելել եւ ամեն աղղի պօէրասէրներուն օգնութիւնը

հայցել իրենց ժողովրդին նիւթական վերահանգնումը կարենալու համար ամբողջապէս ի դուրս հանել: Հոլանտայէն, Պելճիքայէն յետոյ եկան Փարիզ: Թրանսական ժողովուրդը խանդավառօրէն ծափահարեց երեք հերոսները եւ հանդանակութիւն մը բացուեցաւ, որ դեռ չէ փակուած, կառավարութիւնն իսկ, հպատակելով ֆրանսական վեհանձն աւանդութիւններուն, յարգանք ու բարեկամութիւն ցոյց առաւ անոնց. պ պ. Գոմպ եւ Տէլքասէ ընդունեցան երեք զօրապետները եւ անոնց այցելութեան պատասխանեցին: Ու հոկտ. 14 ի իրիկունը Նուվո-Թէաթոն մէջ, խուռն բազմութեան մը առջեւ, Պոթա, Տէվէթ եւ Տըլարէ իրենց շնորհակալութիւնը յայտնեցին ֆրանսացի ժողովրդին՝ այն ազնիւ համակրութեան համար զոր ան իրենց յայտնեց պատերազմին սկիզբէն մինչեւ վերջը եւ որ զիրենք նրապնդեց պայքարին մէջ, ինչպէս եւ այն նիւթական օգնութեան համար զոր ան հասցուց, ու կամաւորներուն համար զոր իրենց զրկեց, եւ խնդրեցին որ այժմ ալ ֆրանսացի ժողովուրդը շարունակէ իր աջակցութիւնը՝ պօէր ցեղը անտեսական փճացումէ փրկելու համար: Ներկաները հիացմամբ կը դիտէին այդ երեք « զիւղացի »ները, որոնք « հսկաներու » կերպարանափոխուեցան՝ այն անօրինակ քաջազորութիւններով զոր կատարեցին. Պոթա, բարձրահասակ, վայելուչ, սիրուն ու ժպտուն զէմքով որուն վրայ սակայն աչքերը, ամբարձրապէս ու շիւթ ու սուր, կը յայտնեն « վարիչը », պայծառամիտ ու հզօրակամ հաշուողը. Տըլարէ, նահապետական պատկանելի զէմքով, պարզուկ, բարի ծերուկը, որ այնքան քաջ ու ճարտիկ դիացաւ. Էլլալ որքան վեհանձն. ու Տէվէթ, ամենուրեքութեան ու անտեսանելիութեան գաղանիքը գտնող Տէվէթը՝ բուն Պօէրը, ուժեղ, գրեթէ կոպիտ դիրքով, ցած ու յամառ ճակատ մը՝ կարճ խիտ մազերով, յարաշարժ, գանախի պէս սուր, փայլուն, խորամանկ ու միանգամայն բարի աչքերով, արհամարհոտ ու հզօր բերնով. ու երեքն ալ անհունօրէն պարզ, անսեթեւեթ, ճշմարիտ զիւղացիներ — որոնք սակայն քաղաքացիներուն զաս առին քաջութեան եւ ազնուութեան. — Տէվէթը մանաւանդ, ու եւ Վայելչութեան, բարեձեւութեան անհող, մէկ սըրունքը միւսին վրայ առնականօրէն նեղած,

զէմքը հանդարտ, անժպիտ բայց եւ անկընճիտ, ու յայտնապէս ձանձրացած՝ պատերազմին դիւցազնիւրութենէն յետոյ այդ վսեմ մուրացկանի, բայց մուրացկանի, զերին մէջ գտնուելէն ու իր սիրական լեռներէն յետոյ այդ մայրաքաղաքի հոտաւէտ արդուզարդութեան դիմացը ցուցադրուելէն:

Երեք պետերուն բանախօսութիւնները որոտընդոտ ծափերով ողջունուեցան: Այստեղ կը հրատարակենք Տէվէթի սքանչելի ճառին գլխաւոր մասերը.

«... Պարտուոր եմ ձեզի շնորհակալութիւն յայտնել այն մեծ համակրութեան համար զոր մեզի ցոյց տուիք: Ինչքան մեզի օգնեցիք երկարատեւ պատերազմի մը միջոցին, եւ յանուն թրանսպլանան ազգին, շնորհակալութիւն կը յայտնեմ ձեզի:

«Շատ անգամ կ'ըսէի իմ զինուոր-քաղքեանքներու. — Եւրոպական միջամտութեան վրայ յոյս մի զնէք: Այսպէս կ'ըսէի ո՛չ թէ որովհետեւ վստահութիւն չունէի ժողովուրդներու վրայ, այլ որովհետեւ փորձառութիւնն ինձի սորվեցուցած էր թէ ազգ մը պէտք է որ կարենայ իր յոյսն իր վրայ դնել: Երբ վառագարան մը պայթի, մարդիկ սովոր են հեռու կենալու. կառավարութիւններն այդ օրինակին հետեւեցան:

«... Նախուէն մի՛ անուանէք զիս. հերոս մը չեմ ես. Պօէր մըն եմ պարզապէս արիւնքիցի Պօէր մը. յատկանշական Պօէր մը, ճի՛շդ է, որ ամենազօնդակ պատերազմէն չի վախնար: Հերոս մը չեմ, բայց իմ երկրին անկախութիւնը պաշտպանեցի. ա՛յ յաջափ:

« Բաղքենի մը, որ արժանի է այդ անունն, պէտք է որ ազատութիւնը պաշտպանել զիտնայ, եւ ազգ մը, որ այդ անունն արժանի է պէտք է մաքառի՝ իր պաշտպաններուն մինչեւ վերջնոյն կեանքը գոհելով: Զէնքը վար գրի անոր համար միայն որ ստիպուած էինք մեր կիներուն ու տղաքներուն կեանքն ազատել, ստիպուած էինք մեր ցեղը շնչումէ փրկել:

« Հաշտութիւնը ստորագրեցինք, եւ իբրև պարիկշտ մարդիկ՝ դաշնագիրը պիտի գործադրենք:

« Եկած ենք օգնութիւն հայցելու, եւ եթէ այդ օգնութիւնը մեզի զլացուի, մեր ցեղը դաւապարտուած է. զուք պիտի արգիլէք այդ փճացումը. Հարաւ-Ափրիկեան ժողովուրդը պայքարեցաւ՝ մինչեւ տնտեսական կործանումը: Ուրեմն արժանի է ապրելու. օգնութեան ձեռք կարկառեցէք անոր:

« Երեք տարիէն աւելի աշխարհիս մեծադոյն զօրութիւնը նեղը գրինք. այդ քաջութիւնը ունեցանք, պէտք է դայդ ալ ըսել, որովհետեւ զիտէինք որ աշխարհ աչքը մեր վրայ էր դար-

ձուցած . ուզեցինք օրինակ մը տալ . կը յուսամ որ Եւրոպա պիտի չմոռնայ զայն :

« Ամէն ազգ ազատութեան իրաւունք ունի , եւ մենք այնպէս պիտի վարուինք մեր նոր կառավարութեան հանդէպ՝ որ ան հաճոյքով մեզի պիտի չնորհէ կառավարական ինքնավարութիւն եթէ Անգլիա զայդ հաւկնայ , թրանսվալն ու Օրանսը քարղաւած ազգեր պիտի ըլլան . եթէ Անգլիա զայս չհասկնայ , արգիւնքը իրեն համար ցաւալի պիտի ըլլայ : »

Մունէ-Սիւլլի արտասանեց Լիւսիէն Բաթէի մէկ բանաստեղծութիւնը՝ Պօէր դասին վեհութիւնը երգող : Ու տիկին Սըկօն-Վէպէր , սիրուն անակնկալի մը հաճոյքը պարզեւելով այն մէկ քանի Հայերուն որ գացած էին Պօէր հերոսները ծափահարել , արտասանեց « Օրօր մեր Հայաստան մօրը համար » ին վերջին մասը , առանց տիտղոսը յիշելու , այդ ջախջախուած բայց իր մոխիրին մէջէն միշտ իր հաւատքն ու յոյսը պահպանող գթաբազ աղբի մը երզը Պօէր ազգութեան ճակատագրին պատշաճեցնելով : « Տիկին Սըկօն-Վէպէր , կը գրէ հոկտ. 15 ի «Տիկարօն» այդ երեկոյթի նկարագրութեան մէջ , բայտը սրտերը թունդ հփնկեց՝ արտասանելով հայազգի Ա. Զօպանեանին մէկ գեղեցիկ բանաստեղծութիւնը » :

Կը ցաւինք որ Հայերը բազմաթիւ չէին այդ յուզիչ երեկոյթին : Կ'ուզէինք որ զայն ախսնել այդ երեք քաջերը . տեսնէին անոնց պարզութիւնը , կորովը , խոհականութիւնը եւ «միութիւնը» . Հայերը — հայ գործիչները մանաւանդ , — շատ պիտի կընային օգտուել այդ հոյակապ օրինակէն զօր տուին ու միշտ կուտան Պօէր պետերը , ինչպէս եւ իրենց ըստը ընկերակիցներն ու բոլոր պօէր ժողովուրդը : Պօէրները պատերազմի ելան , երկայն , լուրջ « պատրաստութենէ » մը յետոյ միայն , զոր գիտցան « ծածուկ » պահել . այնքան քաջ եղան պատերազմի մէջ որքան ուշիմ ու գործունեայ՝ եւրոպական փրօփականտի դործին մէջ . երեք տարուան փոթորկային պայքարի մը միջոցին՝ ուր իրենց ամբողջ հայրենիքը քայքայուեցաւ՝ բայարձակ միութիւն , համերաշխութիւն պահպանեցին . երբ զգացին որ այլ եւս ոճրագործութիւն պիտի ըլլար շարունակել պիտադրութիւն մը որ այդ պայմաններուն մէջ իրենց ցեղը փճացնելէ ուրիշ արդիւնք պիտի չունենար , որոշեցին՝ միաձայն համախոհութեամբ՝ զէնքերը վար գնել , եւ քանի որ անկախութիւնը ստիպուած էին

կորսնցնել՝ զոնէ իրենց ցեղն ու իրենց ազգայնութիւնը պահպանել՝ ձեռնարկելով ուրիշ ձեւով պայքարի մը որ պիտի բերէր իրենց ցեղին ապագայ վերակենդանացումը . խաղաղութեան կնքումէն իսկ յետոյ՝ երբ շատեր կը կարծէին թէ իրենց մէջ գժտութիւններ պիտի ծագէին՝ ոչ մէկ անհամաձայնութիւն ցոյց չտուին , մնացին ձեռք ձեռքի , իրենց մէջ խեղդելով ամեն ներքին վէճ՝ եթէ նոյն իսկ վէճ ունէին , ու այդ առիծներուն ամենէն առիծներն անա յանձն կ'առնէն այժմ քաղաքէ քաղաք պտըտել , ու մուրալ իրենց եղբայրներուն համար (որոշում մը , որ միութիւնն ամեն շատ ճարտիկ զիւանագիտութեան մը ապացոյցն է , որովհետեւ շատ հաւանաւորաբար անգլիական կառավարութիւնը , այս սքանաւալը զադրեցնելու համար , պիտի փութայ յաւելուածական գումար մը չնորհել) : Պատմութիւնը ասկից աւելի զեզեցիկ զիւցազնեղութիւն մը չէ արձանագրած երբեք : Ժողովուրդ մը որ այսպիսի յապկութիւններ ցոյց տուաւ , չի կրնար ջնջուիլ : Յաղթուեցան պատերազմին մէջ , — եւ տրուած ըլլալով Անգլիոյ նիւթական գործութեան անագին դերազանցութիւնը , ասի անխուսափելի էր . — բայց այդ պատերազմէն իրենք աւելի շահած են քան կորսնցուցած . պատերազմէն առաջ անծանօթ ու աննշան ցեղ մըն էին , ազարակատէրներու , զեղջուկներու խումբ մը . հիմա , « ազգ » մըն են , զոր աչխարհ կը ճանչնայ եւ կը յարգէ , ու հիմա Պօէր քաղաքակրթութիւն մը պիտի ըսկըսի , որ պիտի զարգանայ , բնորայնի եւ ամբանայ անհունապէս : Եթէ անգլիական կառավարութիւնը կեղեքէ զիրենք , — ինչ որ անհաւանական է , — Հարաւային Ափրիկէն օր մը երկրորդ միացեալ Նահանգներու պիտի փոխուի : Եթէ անգլիական կառավարութիւնը օգնէ Պօէր ուժին խաղաղական զարգացմանը եւ զայն կապէ իրեն , Ափրիկէի մէջ երկրորդ Բանատա մը պիտի ունենայ որ իր ինքնուրուներութիւնը պահպանելով հանդերձ՝ անգլիական պետութեան նեցուկներէն մին պիտի դառնայ , — ինչ որ լաւագոյն լուծումն է լանդրոյն՝ քաղաքակրթութեան բարձրագոյն շահերուն տեսակէտով : Երկու պարագային մէջ ալ , Պօէր տարրն է որ սահմանուած է բարոյական տիրապետութիւնն ունենալու , եւ օր մը նիւթականն ալ՝ Անգլիոյ անուանական գերիշխ

խանութեան ասի՝ Հարաւային Ափրիկէի մէջ :
 Փոխանակ իրար բղքակելու, մեր գործիչները
 շատ լաւ կ'ընէին ուսումնասիրել պատմական
 այս մեծ էջը եւ հետեւիլ տրուած այս շքեղ
 դասին :

ԴԻՏՈՂ

ԿՈՎԿԱՍԻ ՏԱՃԿԱՀԱՅ ԳԱՂԹԱԿԱՆՆԵՐԸ

Ամենէն սրտաճմրիկ, եւ ամենէն թեւադրա-
 կան ալ, երեսօյթներէն մին՝ այս վայրկեա-
 նիս, Կովկասի հայ փախստականներուն տոհմն
 է : Մարդկային տառապանքի այդ խոշոր զան-
 դուածը, երկու պետութեան սահմանադիւին
 վրայ, կամ աւելի ճիշդ՝ երկու քին մէջտեղը,
 սեղմուած, երկու կողմէն պատուար կը գտնէ
 իր հիւղակ մ'ու «հող» փնտոող աչքին առջեւ :
 Տաճկաստան կը մերժէ ճիւղադարձ թոյլատրել
 այդ խեղճները որ դառնան իրենց տունը, որ վեր-
 սկսին սուրբ աշխատանքը «բրենց» հողին վրայ :
 Ռուսաստան կը մերժէ հող տալ անոնց, կը
 մերժէ թոյլատրել որ այդ հողի վրայ ծնած հողի
 վրայ եւ հողի համար միայն ապրած մարդիկը
 շարունակեն Կովկասի հայ գիւղերու մէջ իրենց
 հողագործի ճիգը, եւ անոնց կ'առաջարկէ ծառա-
 յի, փերեզակի կեանք մը, ղեր կը մերժեն այդ
 խեղճները, այո՛, այդ վսեմ խեղճները կը մերժեն :
 Ու Օրմանեան պատրիարքը, որ աղղը խաբեց
 թրքահայոց կացութեան բարելաւման յոյս մը
 չողացնելով՝ Սուլթանին գահակալութեան տը-
 ճերդարձի հանդէսը չպղտորելու նպատակով, ու-
 չինչ կ'ընէ. ո՛չինչ՝ այդ դաղթականներուն
 դարձը գիւրացնելու համար : Ու ձմեռը կը մո-
 տենայ : Ոչ առաջ երթալ կարելի է, ոչ ետ : Ու
 Կովկասի բազմահարուստ Հայութիւնը քանի մը
 սանթիմ միայն կը նետէ անոնց ահաւորապէս
 պարապ ծոցին մէջ, ի՞նչ պիտի ըլլան ատոնք,
 այդ մթին, անշուք ու դժնդակ զանգուածը,
 որ հիմն է սակայն մեր ցեղին : «Բազմալէպ»ը
 կ'առաջարկէ որ Ատրպատական փոխադրուին
 անոնք, ուր թերեւ Շահը, որ հայասիրական
 զգացումներ ցոյց տուաւ, հող աւայ անոնց :
 Բայց գործնական է այդ դաղափարը. ի՞նչ
 կրնան ընել այդ խեղճները՝ իրենցմէ աւելի
 աղքատ երկրի մը մէջ :

Եթէ Տաճկաստան դարձը անհնար է՝ Սուլ-
 թանին զազանական քաղաքականութեան,
 Եւրոպայի վատ անտարբերութեան եւ պատ-
 րիարքին վիթխարի անհոգութեան պատճա-
 ոով, թերեւս, լաւագոյն կ'ըլլար որ
 կաթողիկոսը դիմում մ'ընէր ուս կառավա-
 րութեան (քանի որ զաղթականները զեռ
 ուսական հողի վրայ են), խնդրելով որ Կով-
 կասի հայ գիւղերուն մէջ կամ մօտ այդ գաղ-
 թականներուն «հող» տրուի՝ անմիջապէս, եւ
 ոչ թէ քսան տարիէն՝ ինչպէս կառավարու-
 թիւնը որոշած է. ուս կառավարութիւնը
 կրնայ շատ զիւրաւ ընել այդ բանը, առանց

ո եւ է ներութիւն կրելու. բայց հողեր զեռ
 շատ կան Կովկասի մէջ, եւ այդ խումբ մը
 մարդիկը, որ հողին վրայ կ'ընէ զայն արգա-
 սաւորելէն ուրիշ իտէալ չունին, չենք կարծեր
 վերջապէս որ զարհուրելի վտանգ մը կազմեն
 ուսական վիթխարի պետութեան դէմ(!) :
 Թերեւս ուս կառավարութիւնը ըմբռնէ հուսկ
 ուրմն թէ հայ ժողովրդին նկատմամբ ան-
 կեղծօրէն մարդասիրական բնթացք մը բռնելը
 ոչ միայն ծառայութիւն մատուցանել է՝ Քա-
 ղաքակրթութեան շահերուն, այլ եւ լաւ
 ըմբռնուած «ուսական շահերուն» :

ԳԱՐՇԵԼԻ ՅՕԴՈՒՍԾ ՄԸ

«Մեչվերեթ»ի վերջին թիւին մէջ, Ահմէտ
 Րիզա հրատարակած է հայկական խնդրոյն
 վրայ յօդուած մը, պարզապէս «գարշիլի» :
 Րիզա կը համարձակի առանց վարանման յայ-
 տարարել թէ ներսէս պատրիարքը կաշառուած
 էր Ռուսներէն, թէ Պանքան դրաւող Հայերը
 «վարձուած» էին, եւ թէ հայ յեղափոխական-
 ները նախ անդիլիայի հայասէրներէն դրամ են
 ընդունած եւ այժմ դրամ կ'ընդունին ուս
 կառավարութեանէն : Րիզա այս լիւրջ յօդուա-
 ծով մահացու հարուածը կուտայ պարկեշտ ու
 ազնիւ գործիչի համբաւին զոր ատենով կը
 վայելէր. մարդ մը որ այդքան թեթեւ-
 թեամբ, առանց փաստի, կ'ելլէ այդպիսի ամ-
 քաստանութիւններ հրատարակել, անարժան է
 ո եւ է յարգանքի : Մեր յեղ. մարմինները պէտք
 է եւրոպական թերթի մը մէջ այդ ապիրատ
 յօդուածին տան պատասխանը որուն արժանի
 է ան :

ՆՊԱՏԱԿԸ ՄԻՋՈՅԸ ՉՍՐԴԱՐԱՑՆԵՐ

Պ. Ի. Ժամհարեանին առեւանգումը եւ պ.
 Պալեօղի սպանումը, որոնք՝ եւրոպական լրա-
 գիրներու համեմատ՝ յանուն հայկական գոր-
 ծին են կատարուած, մեղի կը թուին դատա-
 պարտելի արարքներ : Մենք սկզբունքով հա-
 կառակ ենք որ բռնութեան ջնջումը իրենց
 նպատակ ունեցող մարմիններ բռնութեան
 միջոցներն ի գործ դնեն, եւ այդպիսի արարք
 մը մասնաւորապէս դատապարտելի կը դառ-
 նայ, երբ կ'ուղղուի պ. Ժամհարեանի պէս բա-
 րեգործ եւ ազնիւ Հայու մը դէմ : Շատ դո՛ւ
 պիտի ըլլայինք եթէ ապացուցուէր թէ այդ
 երկու արարքները կատարուած են ոչ թէ յեղ.
 մարմնոյ մը որոշմամբ, այլ անհատական
 մղումներով :

ԱՆԱՀԻՏԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՊԱՅՄԱՆԵՆԲԸ

Անահիտք կը հրատարակուի ամիսը անգամ մը :
 Բաժանորդացիինն է տարեկան՝ 10 ֆրանք (Ֆրանսա) , 12 ֆրանք (օտար երկիրնե-
 րէն) 2 տուար (Ամերիկա), 5 բուլղլի (Ռուսիա) :
 Կէց սխեա յ' 10 ֆր. (Ֆրանսա) 6 ֆր. (օտար երկիրնեք) 1 տուլ. (Ամերիկա), 3 բուլղ. (Ռուսիա)
 ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԻՆԸ ԿԱՆԵՆԻ Է :
 Ձեռագիրները ետ չեն դարձուիր :
 Կ'ընդունուին ազգեր :

Նամակ, յեղուած եւ բաժանորդացին զրկել հետեւեալ հասցէին

A. TCHOBANIAN

17. RUE LA BRUYERE

PARIS

«ԱՆԱՀԻՏ»Ի ԳՈՐԾԱԿԱԼՆԵՐԸ

Թիֆլիս —	Պարոն Գէորգ Մելիք-Կարաղեօղեան
Պաքու —	» Ս. Մ. Մոցիկեան
Ռուսնուք —	» Նշան Ս. Թորոսեան
Ֆիլիպէ . —	» Ա. Տեմիրճիպաշեան
Պուքրէշ . —	» Ա. Բիւ Լազար
Դաւրէժ . —	» Տր. Կ. Փաշայեան
Իսթ Ուօթըրթաուն .	» Մանուկ Գալստեան
Ուսթըրր . —	» Ա. Յովսէփեան
Զիքակօ . —	» Ա. Քարակալուրեան
Պոսթոն . —	» Ա. Փասաղարդեան
Փրովիտէնս . —	» Օ. Տիրատուրեան